

Uloga glasina u srednjovjekovnim dalmatinskim komunama

Dizdar Mihaljević, Marija

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:624982>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-30**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST

Ak. god. 2021./ 2022.

Marija Dizdar Mihaljević

ULOGA GLASINA U SREDNJOVJEKOVNIM
DALMATINSKIM KOMUNAMA

Diplomski rad

Mentor: dr. sc. Zrinka Nikolić Jakus

Zagreb, rujan 2022.

Izjava o akademskoj čestitosti

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je ovaj rad rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na istraživanjima te objavljenoj i citiranoj literaturi. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

(potpis)

Sadržaj

1. Uvod	3
2. Izvori.....	5
2. 1. Narativni izvori.....	5
2. 2. Statuti.....	7
2. 3. Sudski spisi.....	8
3. Proučavanje glasina u historiografiji	10
4. Glasine i <i>fama</i> u srednjem vijeku	16
5. Društvena uloga glasina	19
5. 1. Društvo dalmatinskih gradova u razvijenom i kasnom srednjem vijeku	19
5. 2. <i>Fama publica</i> (javno mnijenje)	22
5. 2. 1. <i>Fama publica</i> u dokazivanju krvnog srodstva.....	24
5. 3. Dobar glas (<i>bona fama</i>).....	26
5. 3. 1. Čovjek na dobru glas u službi suda i komune	27
5. 4. Loš glas (<i>mala fama</i>).....	31
5. 5. Položaj žena u srednjovjekovnim komunalnim društvima.....	35
5. 5. 1. Žena na lošu glas	38
6. Politička uloga glasina.....	42
6. 1. Pregled političkog razvoja dalmatinskih komuna u srednjem vijeku.....	42
6. 2. Statutarne odredbe protiv korupcije vlasti i <i>fama</i>	43
6. 3. Glasine u vrijeme političke nestabilnosti	45
7. Ekonomska uloga glasina	48
7. 1. Ekonomske prilike u dalmatinskim komunama u srednjem vijeku.....	48
7. 2. Glasine s mora	50
7. 3. Trgovci na dobru i zlu glas	53
8. Zaključak	55
9. Sažetak.....	58
10. Summary.....	59
11. Bibliografija.....	60

1. Uvod

Zbog dostupnosti i brze razmjene informacija koju pružaju digitalni mediji, neprovjerene vijesti ili glasine danas predstavljaju jedan od gorućih društvenih problema. Tema ovog rada također se odnosi na problematiku glasina, ali u ponešto drugačijem vremenskom i prostornom kontekstu, tj. u srednjem vijeku. U hrvatskoj historiografiji o srednjovjekovnom razdoblju glasinama se zasebno nije bavilo. Korisni radovi hrvatskih povjesničara za ovu temu su oni koji proučavaju srednjovjekovnu javnost, povijest svakodnevice, putopise i urbanu povijest. Započevši svoju povijest unutar analističke škole, u svjetskoj historiografiji govor, glasine i kultura usmene riječi u srednjem vijeku, već su etablirani predmet istraživanja čija je popularnost u 21. stoljeću izrazito narasla. Ovom se temom također u novije vrijeme bave istraživači drugih znanosti, poput povijesti umjetnosti i komparativne književnosti. Stoga, namjera je bila da ovaj rad bude prvi temeljitiji pokušaj istraživanja glasina u hrvatskoj historiografiji i to unutar srednjovjekovnog dalmatinskog urbanog okruženja.

U srednjovjekovnim izvorima dva su najčešća termina koja označavaju glasine. To su oblici latinskih termina *fama* i *rumores*. Razlika u značenju termina je u tome što se *rumores* odnose isključivo na ono što se priča, a *fama* je mogla imati niz značenja, između ostaloga označavati reputaciju, odnosno ugled pojedinca. Cilj je rada istražiti uloge glasina u javnom životu dalmatinskih komuna u srednjem vijeku, a rad na izvorima zapravo je potraga za tim terminima, njihovim značenjem i kontekstom u kojem se koriste. S obzirom na cilj istraživanja, nakon pregleda povijesti historiografije o glasinama te kratkog općeg poglavlja o glasinama u srednjem vijeku, rad je podijeljen u tri tematske cjeline koje predstavljaju društvenu, ekonomsku i političku ulogu glasina. U prvoj cjelini razmatraju se tri pojma pronađena u izvorima koja svjedoče o ulozi glasina u društvu, a to su javni glas (*fama publica*), dobar glas (najčešće *bona fama*) i loš glas (*mala fama*). Unutar te cjeline posebno će se obraditi i tema o položaju i glasu žena. Iako kraće, ostale cjeline nisu manje sadržajne; u drugoj cjelini obrađene će biti statutarne odredbe protiv korupcije vlasti kroz koje se sagledava kako su koruptivne radnje mogle utjecati na reputaciju onih koji su u njima uhvaćeni i, na kraju, kako su se vlasti nosile s glasinama u vrijeme političke nestabilnosti. U trećoj cjelini razmatra se širenje glasina na trgovačkim brodovima, utjecaj glasina o epidemiji na ekonomski život grada te glasine o gusarskim pljačkanjima dalmatinskih luka, dok će u zasebnom potpoglavlju biti predstavljena i tema reputacije trgovaca.

Na prostorno-vremenski okvir rada uvelike je utjecala dostupnost pisanih izvora. U hrvatskoj srednjovjekovnoj povijesti njima su najbogatije dalmatinske komune, osobito u 14., 15. i 16. stoljeću. Krajem 13. st., iako ih je manji broj sačuvan iz konkretno tog vremena, broj pravnih i zakonodavnih spisa izrazito se povećava, zahvaljujući društvenom i ekonomskom razvoju komuna na istočnoj obali Jadrana. Ustaljivanje notarijata pokazuje širinu djelatnosti i poklanjanje vjere pisanim ispravama gradskog stanovništva.¹ Zahvaljujući tom procvatu kulture pismenosti, povjesničarima je omogućen izvanredan uvid u funkcioniranje, pa i tragove svakodnevne srednjovjekovnih urbanih društava na ovim prostorima. To je odredilo da se ovo istraživanje o glasinama usmjeri na objavljene pisane izvore iz pojedinih dalmatinskih gradova upravo u spomenutom razdoblju. Primjerice, statuti bi mogli pružiti uvid u to kako su komunalne vlasti nastojale kontrolirati glasine, sudski i notarski spisi kako su se njihove odredbe provodile u praksi, a kroz narativna djela srednjovjekovnih autora kako se prema njima odnosila srednjovjekovna inteligencija te utjecaj glasina na povijesne događaje.

Teorijska podloga rada je historijsko-antropološka, a tema rada pripada interesnom području „nouvelle histoire“, koja je usmjerena na povijest mentaliteta, kulturnu povijest, društvene reprezentacije i prakse te historijsku antropologiju. Upravo su propaganda, protok informacija, izgradnja reputacije i javno mnijenje teme koje su dio povijesti mentaliteta i čine okosnicu ovog rada. Uz analizu i komparaciju izvora koristit će se i metoda deskripcije, osobito u prva dva poglavlja, a podatci iz izvora sagledati unutar metodoloških orijentira historijske antropologije (mikrohistorijska i makrohistorijska perspektiva), budući da je namjera bila da rad pruži uvid u pojedinačne slučajeve u kojima se glasine mogu proučavati te predstavi opću sliku utjecaja glasina na javno i privatno.

¹ Gordana Ravančić, „*Curia maior civitatis* – najstariji sačuvani registar građanskih parnica srednjovjekovnog Zadra (1351. – 1353.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 43 (2001), 85.

2. Izvori

Pisani izvori u ovom radu predstavljaju jedinu vrstu izvora, no zbog širine teme u analizi je bilo potrebno obuhvatiti izvore različite provenijencije. Stoga je ovo poglavlje podijeljeno u tri dijela: narativne izvore, statute i građanske parnice. Sukladno ciljevima rada, u svim je izvorima ispitano kojim se latinskim terminima označuju glasine, njihovo značenje i kontekst u kojem se koriste.

2. 1. Narativni izvori

Narativna djela srednjovjekovnih pisaca rijedak su i izrazito dragocjen izvor podataka za historiografska istraživanja. Na obrađenim stranicama nekoliko najvažnijih takvih djela ne izostaje spomen glasina pa bi njihovo zanemarivanje značilo propust za razumijevanje raznih uloga koje su imale u srednjovjekovnim društvima. Kroz narativna djela srednjovjekovnih autora može se vidjeti jesu li glasine utjecale i u kolikoj mjeri na povijesne događaje koji se u njima nižu, ali prije svega i kako im je pristupala srednjovjekovna inteligencija, što je spoznaja do koje se može doći isključivo proučavajući ovu vrstu izvora.

Historia Salonitanorum pontificum atque Spalatensium djelo je splitskog svećenika Tome Arhiđakona iz polovice 13. st. Toma piše o povijesti splitske (salonitanske) crkve od njezinih početaka do svoje suvremenosti. Djelo je prvi put objavio Ivan Lučić 1666. Zbog bogatstva informacija za ranija razdoblja hrvatske povijesti, ono je naš najvažniji i prvorazredni srednjovjekovni izvor, gdje se osim salonitanskih/splitskih biskupa spominju i imena hrvatskih vladara, dolazak Mađara, Tatara, mletačka opsada Zadra iz 1202. i brojni drugi događaji i ljudi.² U skladu s time da prije 14. st. nije postojalo jasno razlikovanje žanrova, Tomino djelo može se nazvati ujedno historijom zbog pripovijedanja o prošlosti i sadašnjosti, kronikom jer kronološki iznosi pojedine događaje te *gesta episcoporum* jer prikazuje djela biskupa od interpretiranih početaka splitske crkvene organizacije. Srednjovjekovni historičari zapisuju događaje iz sadašnjosti, a za prikazivanje prošlosti koriste se kompilacijom starih djela smatrajući ih vjerodostojnim prikazom prošlosti, budući

² Detaljnije o Tomi Arhiđakonu i njegovu djelu vidi u: Mirjana Matijević Sokol, *Toma Arhiđakon i njegovo djelo: rano doba hrvatske povijesti* (Jastrebarsko: Naklada Slap, 2002); Mirjana Matijević Sokol, „Toma Arhiđakon Splitsčanin (1200. - 1268.) - nacrt za jedan portret,“ *Povijesni prilozi* 14 (1995), 117.

da je autor bio njezin izravni svjedok. Zbog toga je historija u kojoj je zapisana autorova sadašnjost izrazito pristrana, a podatci o prošlosti najčešće nekritički preuzeti.³ U djelu je zabilježeno kako su do gradskog društva i njegovih pojedinih istaknutih članova putovale različite informacije u obliku vijesti, ali i glasina, a jedna od stilski najljepših epizoda u djelu koja govori o provali i razaranjima Tatara donosi sliku o tome koju su ulogu glasine imale u trenucima u kojima je sigurnost društva bila ugrožena.

To je još više vidljivo u djelu *Obsidio Iadrensis* koje opisuje mletačku opsadu Zadra između 1345. i 1346. Radi se o zapisu nepoznatog autora koji donosi „jedan od najživljih i najautentičnijih opisa ratnih zbivanja unutar čitave zapadnoeuropske književnosti XIV. stoljeća“⁴ s ciljem da obrazloži sukob i trajno zabilježi mletačku okrutnost prema Zadranima. Iako se djelo može žanrovski odrediti kao tipična srednjovjekovna kronika koja sugestivno djeluje na čitatelja poučavajući ga primjerom (*exemplum*), neuobičajeno za jednu kroniku jest to da se iznose samo događaji unutar dvije godine i to s visokom preciznosti opisa. Ona mu daje gotovo memoarski karakter, ali opet ne dopušta da se postigne suglasje kako se radi o memoarskom djelu, s obzirom na to da u središtu zbivanja nije sam autor, već stanovnici Zadra kao kolektiv.⁵ Količina detalja upućuje na to da je osnovni tekst zabilježio netko tko je svjedočio tim za Zadrane tragičnim događanjima. Za ovaj rad izuzetno je važno što bilježi i glasine dopuštajući da ih se sagleda u dvije nove razine – kao dio važnih povijesnih zbivanja i osnovno sredstvo propagande protiv neprijatelja.

U žanrovski dosta drugačijem djelu iz 15. st. dubrovački učitelj podrijetlom iz Luce Filip De Diversis piše pohvalu Dubrovniku kako bi se pomirio s dubrovačkim vlastima i zadržao poziciju učitelja u gradu. Iako nije uspio u svojoj namjeri, njegov „Opis zgrada, državnog uređenja i pohvalnih običaja grada Dubrovnika“, žanrovski raznolik zapis koji sadrži elemente dokumentarističkog, literarnog i osobnog, vrlo je plodan za proučavanje svakodnevice srednjovjekovne komune, a unutar mnoštva informacija koje govore o životu i običajima grada Dubrovnika autor izriče mišljenje o važnosti dobrog glasa.⁶

³ Mirjana Gross, *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, traganja*, 2. nepromijenjeno izdanje (Zagreb: Novi liber: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2001), 36, 38, 40.

⁴ *Obsidio Iadrensis*, manuscriptum postumum Veljko Gortan, exaratum digesserunt Branimir Glavičić i Vladimir Vratović, cooperantibus Damir Karbić, Miroslav Kurelac, Zoran Ladić, prev. na engleski Zoran Ladić, Matthew J. Suff i Goran Budeč (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2007), 13.

⁵ Isto, 12-13, 15; Olga Perić, „Opsada Zadra (1345-46) u dvije latinske verzije, zadarskoj i venecijanskoj,“ *Živa antika* 57 (2007), 55.

⁶ Vesna Miović, „Filip de Diversis: Opis slavnoga grada Dubrovnika. Predgovor, transkripcija i prijevod s latinskoga: Zdenka Janeković-Römer. Zagreb: Dom i svijet, 2004.“, *Analiza Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 43 (2005), 265.

2. 2. Statuti

Statuti dalmatinskih gradova povijesni su dokumenti koji svjedoče o političkoj upravi gradova i društvenim odnosima gradskog stanovništva u srednjem vijeku. Prikazuju ustroj gradske uprave, administraciju te javnu pravnu regulaciju unutar komuna. U vrijeme kada nastaju, u razvijenom i kasnom srednjem vijeku utvrđuje se postupno politički primat plemstva te je u tijeku i završava staleška diferencijacija. Plemstvo predstavlja građane komune te zadržava sve upravljačke funkcije unutar vlastitog uskog društvenog sloja. Tako komuna (*communitas*), riječ koja označava gradsku zajednicu ili upravu grada, počinje označavati vlast plemstva koje predstavlja komunu. Prevlast i oblikovanje plemićkog staleža utvrđeno je statutom, nastalim iz potrebe za javnom pravnom regulacijom. Njegov sadržaj bio je podložan promjenama koje su proizlazile iz političkih prilika i potreba unutar komune, zadržavajući djelomično i staro običajno pravo.⁷ U ovom radu korišteni su s latinskog prevedeni statuti: „Hvarski statut“, „Brački statut: bračko srednjovjekovno pravo“, „Statut grada Splita: srednjovjekovno pravo Splita“, „Zadarski statut: sa svim reformacijama odnosno novim uredbama donesenima do godine 1563.“, „Statut grada Dubrovnika: 1272.“, „Statut grada Trogira“, „Korčulanski statut: statut grada i otoka Korčule iz 1214. godine“, „Statut Rapske komune iz 14. stoljeća“ i „Statut grada Skradina“. Korištenje statuta za ovo istraživanje opravdava njihovo bogatstvo podacima i izrazima koji omogućuju proučavanje društvenog statusa, reputacije, javnosti i glasina. Pomnim čitanjem utvrđene su brojne sličnosti, ali i razlike unutar samih izraza, uloga i situacija u kojima se govori o javnom glasu te dobroj ili lošoj reputaciji, što čini statute najbogatijim izvorom za proučavanje društvene uloge *fame*.

⁷ Zdenka Janeković Römer, „Splitski statut: ogledalo razvoja komune,“ u: *Splitski statut iz 1312. godine: Povijest i pravo. Povodom 700. obljetnice. Zbornik radova sa međunarodnoga znanstvenog skupa održanog od 24. do 25. rujna 2012. godine*, ur. Željko Radić, Marko Trogrlić, Massimo Meccarelli i Ludwig Steindorff (Split: Književni krug Split; Odsjek za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu; Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu, 2015), 69-70.

2. 3. Sudski spisi

U historiografiji postoji usuglašeno mišljenje da su sudski spisi, kao dio srednjovjekovne arhivske građe usporedi li ih se sa statutima, bilježničkim spisima ili odlukama gradskih vijeća, zapostavljeni izvori za srednjovjekovnu povijest gradskih zajednica, ali ni po čemu manje vrijedan. Oni su jedan od rijetkih izvora koji svjedoče o provođenju legislative i problemima privatno-pravnih odnosa oko ispunjenja ugovornih obaveza, što su ih bilježili gradski notari. Sadrže podatke zašto su se javljali sporovi, tko ih je pokretao i protiv koga te kako su završavali.⁸ Istraživanjem građanskih parnica moguće je mnogo toga saznati o upravno-pravnim, društveno-gospodarskim i obiteljsko-imovinskim aspektima društava dalmatinskih komuna.⁹ Sudski spisi su zato bogat izvor informacija te su svakako važni i za proučavanje društvene uloge glasina, naročito u oblikovanju reputacije.

Početak građanske parnice označavao je poziv na sud koji je sud slao optuženom. U njemu je pisalo ime tužitelja, tuženog i razlog poziva na sud. Optuženi je morao pristupiti sudu dan nakon što je dobio poziv te je tada protiv njega tužitelj mogao započeti postupak. Pravni propisi i sudski postupak bio je određen odredbama gradskog statuta. No, za situacije kod kojih rješenje nije bilo propisano, ovisno o uvjetima, primjenjivano bi bilo staro običajno pravo. U nedostatku istoga, sudac je mogao donijeti presudu prema pravednosti ili analogijom s drugim sličnim slučajem.¹⁰ Razni statuti dalmatinskih gradova donosili su propise za sudske postupke koji su bili prilagođeni unutrašnjem stanju komune.

Najstarije zadarske sudske zapise objavio je Gordan Ravančić unutar rada „Curia maior ciuilium - najstariji sačuvani registar građanskih parnica srednjovjekovnog Zadra (1351.-1353.)“, dok se ostali objavljeni mogu pronaći u prva dva objavljena sveska zadarskih bilježnika i u Diplomatičkom zborniku.¹¹ U Zadru je procedura suđenja započinjala prizivom, javnim oglašavanjem i pozivom svjedoka koje se zatim saslušavalo.¹² Svjedoci su morali prije svjedočenja prisegnuti da će govoriti istinu. Presudu je donosio knez uz pomoć svojih

⁸ Tomislav Popić, „Zadarske mirazne parnice iz druge polovice 14. stoljeća,“ *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (1330-7134)* 30 (2012), 58-59.

⁹ Anita Bartulović, „Sudski spisi zadarskog bilježnika Petra Perencana (1361. – 1392.) – 1. dio,“ *Vjesnik dalmatinskih arhiva: Izvori i prilogi za povijest Dalmacije* 2/1 (2021), 271.

¹⁰ Radoje Korlaet, „Sudovanje i odvjetništvo u srednjovjekovnom Splitu,“ *Kulturna baština* 11-12 (1981), 77-78.

¹¹ Bartulović 2021, 271.

¹² Osim iskaza svjedoka kao dokazno sredstvo koristile su se i javne isprave. Korlaet 1981, 79.

savjetnika (*consilarii*) koji su dolazili iz Venecije. Stranke su na sudu zastupali odvjetnici koji su uglavnom bili iz patricijskih obitelji, a mogli su to činiti i opunomoćenici (*procuratores*) koji nisu nužno bili i građani Zadra.¹³ „Curia maior civilium - najstariji sačuvani registar građanskih parnica srednjovjekovnog Zadra (1351.-1353.)“ okuplja sudske zapise kao što su iskazi i prijepisi iskaza svjedoka, proglašuje glede ostavštine, zahtjevi za ostavštinom, osporavanja ostavštine te presude, odnosno odredbe suda da se na osnovu iskaza svjedoka načini oporuka. Upravo je u drugoj polovici 14. st. nedostatak oporuka bio razlog pokretanja mnogih ostavinskih parnica jer je kuga poharala grad. Broj svjedoka koji su trebali posvjedočiti o rodbinskim vezama i odnosima zbog toga je bio veći nego uobičajeno.¹⁴ Za istraživanje glasina ključnima se pokazuju iskazi svjedoka. Nekoliko primjera koji se tu nalaze pokazuju kako su glasine utjecale na sudske presude, što ih čini idealnim izvorom za proučavanje njihove društvene uloge.

Sudski slučaj na kojem je, zahvaljujući istraživačkom radu Zdenke Janeković Römer, moguće rekonstruirati ulogu *fame* u građanskim parnicama dolazi iz Dubrovnika. To je bračna parnica Maruše, udovice pokojnog Antuna Bratosaljića koja je pripadala društvenom sloju bogatih trgovaca, odnosno Antunina, iz 1480. Upravo zato što se radi o bračnoj parnici, ona se vodila pred crkvenim sudom. Parnica je za to doba bila vrlo duga, njezin sačuvani i prekinuti zapis protezao se na čitava 103 lista. Trajala je čak šest mjeseci i uključivala izrazito velik broj uglednih svjedoka.¹⁵ Uz mnoge vrijedne zaključke koje je autorica u ovoj studij iznijela, za ovo istraživanje osobito su važni oni vezani uz ulogu *fame*, ali i društveni položaj i reputaciju žena.

¹³ Ravančić 2001, 89-90.

¹⁴ Isto, 88, 91, 93, 95, 100, 123, 132.

¹⁵ Zdenka Janeković Römer, *Maruša ili suđenje ljubavi: bračno – ljubavna priča iz srednjovjekovnog Dubrovnika* (Zagreb: Algoritam, 2007), 14-15.

3. Proučavanje glasina u historiografiji

Otpor analista prema tradicionalnoj historiografiji i interes za interdisciplinarnim proučavanjem povijesti, kao i mnogi drugi noviteti, doveli su do prave revolucije u historiografiji. Prije prve generacije analista u historiografiji nema tendencija da se proučavaju teme poput glasina. Jedan od osnivača pokreta, Marc Bloch, godine 1921. proveo je istraživanje o ulozi glasina i lažnih vijesti tijekom Prvog svjetskog rata. Smatrao je da su psihološki uvjeti koje je rat stvorio, izlažući čovjeka blizini smrti i psihološkoj izolaciji, bili slični onima koji su prevladavali u srednjem vijeku.¹⁶

Desetljeće kasnije, 1932., izlazi sinteza Geoga Lefebvrea¹⁷ *La Grande Peur de 1789*. Na tragu francuskih sociologa E. Durkheima, Mauricea Halbwachsa i Gustavea Le Bona, Lefebvre je nakon opsežnog proučavanja pobune seljaka iz proljeća i ljeta 1789., odlučio veliku sintezu posvetiti njezinom najintragantnijem aspektu, tzv. „Velikom strahu“. Prvotna panika u kojoj se ogledala društvena nesigurnost uzrokovana brojnim katastrofama dovela je do fenomena kruženja „gigantske lažne glasine“ te dala strahu novu dimenziju postajući samim shvaćanjem stvarnosti onih koje je zahvatio. Lefebvre proučava zašto nastaje, kako se razvija, prihvaća i djeluje glasina o osveti vlastelina koja je stigla nakon pada Bastille i prerasta u paranoično traženje neprijatelja protiv seljačkog društvenog sloja. Njegovo je istraživanje relevantno i danas.¹⁸

Od početka „nove“ francuske historije nije neobično što je tema glasina u društvu ušla u raspon tema koje su intrigirale njezine predstavnike. Ona se savršeno uklapala u nastojanja da se historijska istraživanja usmjere na različita područja društvenog života ljudi u prošlosti crpeći sadržaj iz područja društvenih znanosti i vlastite suvremenosti. Umjesto događaja, proučavaju se strukturalni oblici društva, kolektivne činjenice i sveukupnost ljudskog djelovanja u prošlosti. Taj odmak prema „malom čovjeku“ i društvu značio je i promjenu pristupa od narativne k analitičkoj historiji usmjerenoj na rješavanje problema te prevlast komparativne i strukturalne metode. Tako povijesnim postaju svakodnevnne životne pojave, a

¹⁶ Jordi Xifra i Maria-Rosa Collell, „Medieval propaganda, longue durée and New History: Towards a non linear approach to the history of public relations,“ *Public Relations Review* vol. 40., br. 4 (studen 2014), 720.

¹⁷ Georges Lefebvre (1874-1959) stvara unutar prve generacije oko Anala i važan je za povijest suvremene historije „mentaliteta“. Njegovo djelo „Veliki strah“ postalo je jednim od obrazaca za historiju mentaliteta jer u njemu proučava obilježja društvenih struktura do kojih dolazi istraživanjem tog specifičnog kolektivnog mentalnog stanja u Francuskoj revoluciji; Gross, 220.

¹⁸ Jacques Revel, „Veliki strah,“ *Naše teme* vol. 34, br. 1-2 (1990), 195, 197, 200.; Anjan Ghosh, „The Role of Rumour in History Writing,“ *History Compass* 6/5 (2008), 1235.

ne samo oni događaji i osobe koji „zavjeduju“ da se o njima piše. Zbog otvorenosti prema novim temama, današnji sljedbenici „nove historije“ tragaju za novim putevima i načinima istraživanja te se ne smatraju „školom“ unutar historiografije, već nasljedovateljima znanstvenog okvira koji su uspostavljeni još od prvih osnivača te „nove historije“ (Marc Bloch, Lucien Febvre) okupljene oko časopisa *Annales*. Velika raspršenost tema i područja istraživanja, nedostatak programa i promjene same paradigme, širenje izvan francuskih okvira na druge nacionalne historiografije nakon druge generacije, svjedoče o silnom utjecaju te nove struje, ali i danas onemogućavaju njezino praćenje pa se govori o kraju „škole“ oko *Anala*.¹⁹

No, ipak se i nakon 70-ih još uvijek lako mogu opisati promjene i nove tendencije koje su dovele do razvoja tema upravo poput historiografskog proučavanja uloge glasina u povijesnim društvima. Zato smatram da se ovaj trenutak u povijesti historiografije može smatrati najvažnijim za proučavanje glasina, osobito za razdoblje srednjeg vijeka na koje su bili naročito usmjereni njegovi predstavnici.

Jacques Le Goff (1924.-2014.) je predstavnik treće generacije analista i jedan od osnivača „nouvelle histoire.“ Ujedno je i jedan od najutjecajnijih europskih povjesničara srednjeg vijeka 20. st. te autor mnogobrojnih djela koja se bave poviješću ideja i mentaliteta te kulturnim razvojem.²⁰ U djelu „Faire de l'histoire“ koje je uredio zajedno s Pierreom Noraom, iznesene su metode i teme nove historije, odnosno povijesti ideja i mentaliteta. Zahvaljujući tomu, odnosno naporu povjesničara okupljenih oko *Anala* koji se nazivaju trećom generacijom, teme poput povijesti djetinjstva, smrti, snova, sjećanja danas su uobičajen predmet interesa medievista. Dolazi i do razvoja historijske antropologije, koju u francuskoj historiografiji aktivno zagovaraju sam Le Goff i Emmanuel le Roy Ladurie, no samo područje stječe popularnost i u drugim nacionalnim historiografijama te ga se ne može vezati isključivo uz francusku, prije svega zbog utjecaja raznih tradicija, osobito američke. Nakon popularnosti serijalne, kvantitativne historije, historijske demografije i nove ekonomske historije 50-ih i 60-ih godina historijska antropologija, oživljena povijest mentaliteta i mikrohistorija otvorila su prostor i širok interes za istraživanje velikog broja tema i zavrijedile naziv „nouvelle histoire.“²¹

¹⁹ Gross, 212-214, 239.

²⁰ Hrvatska enciklopedija, s. v. „Le Goff, Jacques“, pristup 16. 10. 2021., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=35875>

²¹ Peter Burke, „The Annales in Global Context,“ *International Review of Social History* 35/3 (1990), 422-423.

U mnogobrojnim studijama Le Goff se bavi temama poput vremena i rada u srednjem vijeku, intelektualaca i učene kulture, vrijednosnim sustavima i kolektivnom psihologijom, manifestacijama simboličkog i imaginarnog i dr. U poglavlju knjige „Za jedan drugi srednji vijek“ pišući o povijesnoj antropologiji tvrdi: „...skretanjem pozornosti na čovjeka svakodnevica povijesna etnologija prirodno dovodi do proučavanja mentaliteta, smatranih „onime što se najmanje mijenja“ u povijesnoj evoluciji. Tako i usred industrijskih društava arhaičnost izbija čim se ispituju psihologija i kolektivno ponašanje. Što je mentalni pomak koji primorava povjesničara da postane etnolog.“²² U djelima poput „Rođenje čistilišta“ ili „Srednjovjekovni imaginarij“ istražuje upravo kakvu su ljudi imali percepciju stvarnosti. Le Goff smatra da se društvene strukture i njihovu stvarnost može najbolje upoznati istražujući njihov sustav reprezentacija. Proučava kolektivno imaginarno kako bi razumio kakvu su ljudi imali predodžbu o sebi u određenom povijesnom trenutku te razlike među tim predodžbama u različitim društvima, ali i unutar raznih društvenih slojeva istoga društva.²³ Potraga za nečim toliko svakodnevnim u daljoj prošlosti, baš poput Le Goffove organizacije vremena i rada ili glasina koje su tema ovog rada, što je dugo zbog svoje „običnosti“ ostajalo nezamijećeno ili se držalo nevažnim, povjesničare može dovesti do spoznaja neslučenih razmjera, i mogućnosti da se srednjovjekovnom čovjeku približimo kako nikad nismo do tada. Iako znanstvenici okupljeni oko Anala nisu bili jedini koji su to otkrili, ono što su iza sebe ostavili zauvijek je promijenilo pogled na zanat povjesničara i povijesna društva.

Fenomen glasina počeo se pojavljivati kao zasebni predmet proučavanja u historiografiji. Naročito je zanimao povjesničare postkolonijalnih i subalternih studija iz 80-ih i 90-ih. Indijski povjesničar Ranajit Guha, baveći se seljačkim ustancima u kolonijalnoj Indiji, promatra glasine kao oblik subverzivne komunikacije u ulozi okidača i širenja pobuna u prekapitalističkim društvima usmene kulture. Kako se na glasine počelo gledati kao na ključni diskurs podređenog, prvotna istraživanja o seljačkoj militantnosti i pobunama u Južnoj Aziji pružila su zamah njihovu proučavanju unutar postkolonijalnih historiografija.²⁴

U 21. stoljeću može se pronaći nekoliko studija koje su u cijelosti posvećene glasinama u povijesti ili čak srednjem vijeku. Proučavanje mišljenja i utjecaja na mišljenje („propaganda“) poticano unutar historijske antropologije, dovelo je do shvaćanja da je utjecaj

²² Jacques Le Goff, *Za jedan drugi srednji vijek: vrijeme, rad i kultura na Zapadu*, prijevod Sanja Beslač (Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2011), 333.

²³ Gross, 261-262.

²⁴ Ghosh, 1236-1237.

govora na ugled, odnosno reputaciju koju se naziva „fama“, bio važan element društvenog uređenja i kontrole.

I Le Goff je smatrao da, osobito od 13. st., postoji javno mnijenje i javnost koja se ponaša poput promatrača. Oni koji su utjecali na mišljenje u društvu bili su govornici, kancelarije i propovjednici. Smatra da su i kronike tadašnjih povjesničara imale ulogu uvjeravanja. Njegov kolega i učenik Bernard Guenée razlikuje mišljenja običnih ljudi i „mudrih ljudi“. Definira ih kao elitnu skupinu koja je zahvaljujući „reputaciji mudrosti“ imala utjecaj na društvo. Drži da su oni itekako bili svjesni važnosti kontrole ugleda: „Suočeni s javnom glasinom (*rumor publicus*), ljudi su javno izrazili svoje mišljenje. Isprva kao šapat, ali onaj „koji buja od strasti i uskoro postaje komentar svih (*fama publica*).“²⁵ „Mudri ljudi“ su pak izbjegavali dati svoju vrijednosnu prosudbu (*judicium*), dok nisu bili uvjereni da je ono što ljudi govore provjereno kako ne bi ugrozili vlastitu vjerodostojnost. Claude Gauvard u djelu „L'enquête au Moyen Âge“ (2008) ide dalje od svog profesora i preispituje ulogu kroničara kao utjecajnih ljudi („širitelja propagande“) između različitih društvenih slojeva. Za razliku od uvriježenog mišljenja ne smatra da je ustanak *Jacquerie* iz 1358. bio spontan, već namjerno potican širenjem glasina između sela.²⁶

Godine 2002. izlazi knjiga „Fama: The politics of talk and reputation in Medieval Europe“ koja objedinjuje eseje raznih autora isključivo posvećene glasinama i ugledu u srednjem vijeku. Sadrži devet eseja i podijeljena je u tri dijela: „Fama and the Law“, „Fama and the Reputation“ i „Fama and the Speech“, a uredili su je povjesničari Thelma Fenster i Daniel Lord Smail, profesori na američkim sveučilištima Fordham University i Harvard University. Proučavajući pravo i društvo južne Francuske u kasnom srednjem vijeku te francusku srednjovjekovnu književnost urednici su zamijetili da se u obje vrste izvora sam razgovor spominje neobično mnogo puta, a njegova je najčešća tema bila reputacija pojedinca u društvu. Iako se pričanje o drugima ili ogovaranje u društvu već tada smatralo grešnim, za razliku od danas moglo ga se opravdati ako je dovodilo do opće dobrih i korisnih ciljeva. Znanstvenici su smatrali da bi njegovo zanemarivanje značilo ostaviti neodgovorenim pitanje suštine važnosti usmene riječi koja se u navedenim srednjovjekovnim izvorima toliko puta spominje.²⁷ Dubinski propitujući višestruka značenja izraza *fama* i njegovu kompleksnost u

²⁵ Bernard Guenée, *L'Opinion publique à la fin du Moyen Âge d'après la «Chronique de Charles VI» du Religieux de Saint-Denis* (Paris: Perrin, 2002), 157.

²⁶ Xifra i Collell, 715-719.

²⁷ Thelma Fenster i Daniel Lord Smail, ur., *Fama: The politics of talk and reputation in Medieval Europe* (Ithaca NY: Cornell University Press, 2003), 1.

zadanom društveno povijesnom kontekstu, eseji ga povezuju sa srednjovjekovnim društvom, pravom, književnosti, popularnom kulturom i rodnom. Prva se tematska cjelina (*fama* i pravo) sastoji od tri eseja u kojima se promatra uloga „javnog glasa“ (*vox publica et fama*) u sudskim sporovima. Ono što je autorima zajedničko jest da propituju koliko se na suđenjima oslanjalo na usmene izvještaje pojedinca i koliko je *fama* pojedinca utjecala na njegov pravni status. Caviness i Nelson zaključuju da je toliko oslanjanje na *famu* na sudovima bilo diskriminatorno prema ženama i ostavljalo ih nezaštićenima jer su nad statusom dobrog glasa (*bona fama*) ili lošeg glasa (*mala fama*) kontrolu imali muškarci. Ostale teme kojima se autori bave u esejima su dihotomija između dobre i loše reputacije, književna reprezentacija *fame* te samosvijest o reputaciji i izgradnji vlastite *fame* u svrhu kvalitetnijeg života, napetosti između koncepta *fame* i kršćanskog morala, zaokupljenost *famom* u srednjovjekovnim romancama u kojima je naglašeno poimanje kleveta i ogovaranja kao potencijalno ugrožavajućih ne samo za *famu* pojedinca, već i društveni poredak i dr.²⁸

Popularnost tema glasina, reputacije i govora značila je u najnovijoj historiografiji pojavu sve brojnijih znanstvenih članaka i potrebu za suradnjom različitih znanosti, odnosno interdisciplinarnošću. Godine 2017. u izdanju Oxford University Press izašla je opsežna knjiga „Word of Mouth: Fama and Its Personifications in Art and Literature from Ancient Rome to the Middle Ages” koja polazeći od kratke rasprave o antičkom konceptu ispituje kako je *fama* personificirana u antičkoj i srednjovjekovnoj književnosti te umjetnosti između kraja 14. i početka 16. st.²⁹ Već je 2007. autorica Mary C. Flannery u članku „Brunhilde on Trial: "Fama" and Lydgatean Poetics“ pokušala dokazati kako pravo i književnost koriste zajednički diskurs *fame* pokazujući kako Lydgateova pjesma procjenjuje i određuje reputaciju nevjerovatno slično načinu na koji srednjovjekovno pravo koristi i utječe na *famu*.³⁰

Najviše znanstvenih članaka koji se tiču srednjovjekovne povijesti bave se sudskim izvještajima kao izvorima. Primjerice, u članku „Neighborhood, Rumors, and Fama: A Piece of Judiciary History from Thirteenth-Century Prato” Roberta Mucciarelli na temelju ubojstva na sudu iz 1299. g. u toskanskom gradu Pratu istražuje o pojavi *publica vox et fama* unutar

²⁸ Kelly V. Jones, „Fama: The Politics of Talk and Reputation in Medieval Europe by Thelma Fenster and Daniel Lord Smail,“ *Folklore* 117/2 (2006), 221-222.

²⁹ Gianni Gustella, *Word of Mouth: Fama and Its Personifications in Art and Literature from Ancient Rome to the Middle Ages* (New York: Oxford University Press, 2017), 4-5.

³⁰ Mary C. Flannery, „Brunhilde on Trial: "Fama" and Lydgatean Poetics,“ *The Chaucer Review* 42/2 (2007), 139.

gradskog pravnog sustava i definira značenje *fama* u srednjem vijeku.³¹ U Španjolskoj povjesničar Jesus Angel Solorzano Telechea objavljuje članak „Fama publica, infamy and defamation: judicial violence and social control of crimes against sexual morals in medieval Castile“ u kojem je analizirajući srednjovjekovne sudske zapise iz Kastilje došao do zaključka o tome kako je *fama* mogla biti ključna za obranu optuženog, a glasine način oblikovanja javnog mnijenja u vlastitu korist.³² U hrvatskoj historiografiji nažalost još nema znanstvenih radova isključivo posvećenih glasinama i reputaciji u srednjem vijeku, no prepoznata je važnost *fama* u sudskim procesima. „Povijesni prilozi“ iz 2018. g. donose članak Petre Vručine „Uvreda i fama publica u kasnosrednjovjekovnim istočnojadranskim komunama“ gdje se na temelju parnica iz Dubrovnika, Trogira i Zadra pokazuje kako su se uvrede na suđenju kao javnom mjestu koristile kako bi utjecale na javno mnijenje (*fama publica*) o pojedincu.³³ U knjizi Zdenke Janeković Römer „Maruša ili suđenje ljubavi: bračno – ljubavna priča iz srednjovjekovnog Dubrovnika“ sudske su parnice poslužile kao inspiracija za izgradnju „bračno-ljubavne“ priče o Maruši koja svoju čast brani pred sudom gdje je optužena za preljub. Iz izvora je prepoznato da je u sudskom postupku „javni glas“ ili *fama* imala ključnu ulogu u utvrđivanju vjerodostojnosti svjedočenja.³⁴

³¹ Roberta Mucciarelli, „Neighborhood, Rumors, and fama: A Piece of Judiciary History from Thirteenth-Century Prato,” u *Renaissance Studies in Honor of Joseph Connors - Volume II: History, Literature, and Music*, uredili Machtelt Israëls, Louis A. Waldman (Cambridge: Harvard University Press, 2013), 199, 204.

³² Jesus Angel Solorzano Telechea, „Fama publica, infamy and defamation: judicial violence and social control of crimes against sexual morals in medieval Castile,” *Journal of Medieval History* 33 (2007), 398.

³³ Petra Vručina, „Uvreda i fama publica u kasnosrednjovjekovnim istočnojadranskim komunama,” *Povijesni prilozi* 54 (2018), 41.

³⁴ Janeković Römer 2007, 82, 233.

4. Glasine i *fama* u srednjem vijeku

Kratka povijest historiografije o govoru i njegovim manifestacijama u srednjem vijeku svjedoči tomu da je ovaj osnovni segment svakodnevice srednjovjekovnih društava dugo bio neprepoznat kao relevantan za razumijevanje njihove povijesti. Obzirom na to da su srednjovjekovna društva usmene kulture, srednjovjekovnim autorima pak nije promakla moć usmene riječi te su ostavili vlastiti sud razgovornih praksi ovisno o njihovim namjenama i u duhu kršćanske kulture, od grešnog ogovaranja do sredstva za postizanje poštenih i plemenitih ciljeva.³⁵ Tako Filip de Diversis glas koji šire mudri i kreposni ljudi smatra najvrjednijim.³⁶ Toma Arhidakon glasine o Tatarima naziva „ispraznim“ i „neutemeljenim pričama“ jer su doprinosile širenju panike i straha među Splićanima, ali, koreći ugarske plemiće zbog ranije ravnodušnosti, slikovito bilježi i kako su im se „činile poput igre“ i „nekog ispraznog sna“ prije nego što su uznemirile kralja Belu IV. i nagnale brojne ugarske plemiće na bijeg prema obali.³⁷ Srednjovjekovni pisci bili su svjesni brzine kojom su glasine putovale, kako su one mogle popraviti ili srozati reputaciju te da je bila potrebna vještina kako bi se netko mogao nositi s govorom o sebi i održati svoj ugled.³⁸ U djelu „Opsada Zadra“ s namjerom da ocrni Mlečane autor ih prvenstveno prikazuje kao one čijim se riječima ne smije vjerovati. Tvrdi da su nepouzdana i dvosmislena jezika. Autor također poziva na oprez prema neznanju jer iz njega proizlazi štetno izmišljanje lažnih riječi.³⁹ Iz njegova pristupa vidljive su dvije bitne poveznice. Prva je između riječi i povjerenja, odnosno ključne uloge govora u izgradnji ili narušavanju povjerenja, koje je bilo nužno za funkcioniranje srednjovjekovnih društava. Druga je između neznanja i glasina, odnosno autorova svijest da zamagljenost ili nedostatak činjenica ili provjerenih informacija potiče govornike da sami nadopunjavaju praznine i šire priču kako bi zadovoljili znatiželju i rasvijetlili nepoznanice, pri čemu se tijekom prenošenja između raznih sugovornika ona nužno iskrivljuje, često u više različitih verzija.

Glasine, isprazne riječi, ono što se govori, reputacija ili ugled, javno mnijenje, ono što se pamti i ono što se zna, te slava i njezine suprotnosti, sramota i kleveta, pojmovi su koji se često mogu pronaći u izvorima pod jednim latinskim terminom, a to je *fama*. Značenjski

³⁵ Fenster i Smail, 1.

³⁶ Diversis, 107.

³⁷ Toma Arhidakon, *Historia Salonitana: povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*, predgovor, latinski tekst, kritički aparat i prijevod na hrvatski jezik Olga Perić, povijesni komentar Mirjana Matijević Sokol, studija Toma Arhidakon i njegovo djelo Radoslav Katičić (Split: Književnik krug Split, 2003), 251-253.

³⁸ Fenster i Smail, 1.

³⁹ *Obsidio Iadrensis*, 116, 118.

opseg *fame* često se ispreplitao s nizom srednjovjekovnih pojmova poput časti, statusa, svjedočenja i sramote. Osim informacija koje su se prenosile o nekome, istovremeno je označavala i dojam o osobi koju neka informacija stvara. Kao opći dojam neodvojiv od govora, *fama* je dinamičan proces koji se nastavljao kroz razgovore, a oni su stoga mogli iznjedrili i više od jedne *fame*, što je ovisilo o interesima i iskustvima različitih društvenih grupa. *Fama* se može definirati i kao javni govor koji pridaje čast i status članu srednjovjekovnog društva. Održavati dobru *famu* značilo je paziti na govor, ponašanje, držanje i djelovanje te je u društvu postojala izrazita svijest o važnosti toga kako se vlastito ponašanje percipira u javnosti. Njegovi pripadnici nastojali su stoga prilagoditi svoje ponašanje i javne nastupe zahtjevima zajednice, u kojoj je bilo očekivano da će se o nečijim postupcima raspravljati i govoriti te iz toga proizaći nekakva *fama*.⁴⁰ U srednjovjekovnim društvima vrijeđanje je bilo vrlo ozbiljno shvaćeno i bilo je čest predmet sudskih procesa upravo zato što je, odvivši se na javnom mjestu, ugrožavalo *famu* člana zajednice kojem je uvreda bila upućena. Glasine o verbalnom obračunu mogle su ozbiljno naštetiti reputaciji jer se uvreda prenosila preko javnog glas i poistovjećivala s onim kome je upućena. Zato je bilo potrebno da onaj komu je uvreda upućena, odgovori na nju kako bi obranio svoj ugled.⁴¹ S obzirom da je percepcija člana neke društvene zajednice izravno utjecala na njegov društveni položaj i uključenost u nju,⁴² za razliku od današnjih, srednjovjekovni pravni sustavi uvažavali su tu moć općeg mišljenja; *fama* je označavala ono što se kaže da svi govore te je na svjedocima bilo da potvrde *famu* i iznesu vlastito svjedočenje. Zato se percepcija privatnih, od očiju javnosti skrivenih činova, često kretala od sumnje do otvorenog neodobravanja te se ono moglo povezivati s okultnim i tajnim.⁴³

Svetačka *fama* ili *fama sanctitatis* posebna je vrsta *fame* koja je označavala reputaciju svetosti kod svetačkih kandidata i postala dio kanonizacijskog procesa unutar Crkve u srednjem vijeku. Stoga ju je neizostavno spomenuti iako se u ovom radu njoj neće zasebno pristupiti. Radi se o glasu o kreposnom životu, čudima, mučeništvu te legendama koje su se širile iz lokalnih središta i oblikovale kult određenog svetca.⁴⁴ U 13. st. on postaje poticaj za papinsku kanonizaciju, dugotrajan pravni postupak kojim su se prikupljali dokazi i saslušavali

⁴⁰ Fenster i Smail, 2-4, 6.

⁴¹ Vrijeđanje na javnom prostoru moglo je biti dio osobne agende obrane vlastitog društvenog položaja ili ugrožavanja tuđeg. Neovisno o motivaciji za takvo namjerno izazivanje sukoba, može se zaključiti da se pojedincu otvarao prostor za upravljanje vlastitim ugledom ili bar pokušaj istoga, Vručina 2018, 55.

⁴² Vručina 2018, 41-42.

⁴³ Fenster i Smail, 3.

⁴⁴ Jenny Ponzio, „The Case of the “Offering of Life” in the Causes for Canonization of Catholic Saints: The Threshold of Self-Sacrifice,“ *International Journal for the Semiotics of Law - Revue internationale de Sémiotique juridique* 33 (2020), 989-990.

svjedoci koji su bili na glasu kao pošteni i mudri ljudi.⁴⁵ Javno je mnijenje moralo potjecati iz vremena života sveca i nastaviti se nakon njegove smrti kada se tek mogao pokrenuti postupak. Zbog teološkog tumačenja da *fama* potječe od Boga i da on vjernicima ukazuje na svece koje želi proslaviti, svetačka *fama* je u postala inicijalni kriterij unutar postupka proglašenja svetim.⁴⁶

⁴⁵ Gábor Klaniczay i Alan Campbell, „Efforts at the Canonization of Margaret of Hungary in the Angevin Period,“ *The Hungarian Historical Review* 2/2 (2013), 317.

⁴⁶ Ponzio 2020, 990.

5. Društvena uloga glasina

5. 1. Društvo dalmatinskih gradova u razvijenom i kasnom srednjem vijeku

Sukladno ekonomskom i političkom razvoju u 12. st. dolazi i do demografskog i etničkog obnavljanja komunalnih društava, čemu svjedoči bogatstvo i raznovrsnost izvora, osobito statuta i privatnopravnih dokumenata. Tomislav Raukar komunalna društva naziva društvima suprotnosti ili antagonizama zbog svojih težnji za zasebnošću s jedne strane i potreba da se prilagode i otvore utjecajima vanjskog svijeta.⁴⁷ Građanin komune onaj je koji uživa sve njezine beneficije, odnosno prava pripadnika komune iz čega proizlazi građanska svijest i osjećaj zajedništva. To su gradska autonomija i zakonodavstvo (statuti), sudstvo, gradski poglavar i svi punoljetni muškarci koji sudjeluju u komunalnoj upravi. Prije zatvaranja vijeća i formiranja plemićke uprave u upravi su mogli sudjelovati novi odličnici (u izvorima *nobilis, grandi, dominus, ser*) koji se nazivaju i građanima (*civis*).⁴⁸ No, nakon prve polovice 14. st. ustaljuje se unutar komune čvrsta podjela na plemiće (*nobiles*) i „brojne pučane“ (*populares*), među kojima su se nalazili razni gradski obrtnici i trgovci, notari, liječnici i dr. službe. Staleškim zatvaranjem patricijata (*nobiles cives*) dolazi do čvrste prevlasti društvenog dualizma, iako se nedugo zatim unutar pučanskog dijela stvara nova elita, međusloj građanstva (*cives*) kojem pripadaju bogati obrtnici, umjetnici i trgovci.⁴⁹ Dio pučkog sloja stanovništva bili su i seoski stanovnici komunalnih distrikata, koji su također bili dio teritorija komune i proizvodili većinu hrane za njezine stanovnike, baveći se seoskim poslovima. Iako pravno i osobno slobodni, distriktualci su bili ekonomski ovisni koloni, odnosno težaci koji su obrađivali tuđu zemlju i od toga živjeli.⁵⁰

Unutar gradske komune, osobito gospodarskim i demografskim procvatom, raste broj marginaliziranih skupina čiji je društveni položaj nesiguran. U bijedu je mogao zapasti bilo tko, neovisno o staležu, što je ovisilo o ekonomskim, ali i biološkim razlozima poput bolesti, nemoći, sakatosti, gubavosti i dr. Skrb o njima ovisila je o angažmanu komunalnih vlasti

⁴⁷ Tomislav Raukar, *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku: odabrane studije* (Split: Književni krug, 2007), 43.

⁴⁸ Janeković Römer 2015, 70, 74-75.

⁴⁹ Raukar 2007, 114, 176.

⁵⁰ Isto, 40, 177-178.

(otvaranjem hospicija i leprozorija), crkve, bratovština i pojedinaca.⁵¹ Unutar kršćanske pobožnosti svi su društveni slojevi, uključujući patricije, bogate građane, no i siromašnije obrtnike u svojim oporukama ostavljali legate za pomoć siromašnima. Iako oskudno, u izvorima se ipak može pronaći spomen onih društveno nezaštićenih poput siromašnih (*pauperes*), siročadi (*orphani*), siromašnih djevojaka (*puelle orphane*), nezakonite i posvojene djece (*bastardi, illegitimi, adoptivi*) te robova i slugu.⁵² Na margini društva nalazile su se i prostitutke ili javne bludnice. One nisu bile proganjane zbog svog načina života, što se ipak pojavljuje u 15. st., ali je taj način života ipak bio predmet jasne društvene osude.⁵³ Pojedinaac je iz komunalnog društva mogao biti isključen na ideološkoj i političkoj osnovi. Tako su prema odredbama statuta heretici (patareni ili gazari) bili strogo zabranjeni pod prijetnjom protjerivanja ili čak smrti. No, zbog stalnih ekonomskih doticaja s patarenima iz Bosne, teško da su se one mogle tako strogo provoditi. Naime, bosanski heretici slobodno su prolazili gradskim područjima trgujući svojom robom, kako je i upozoravao papa Urban V. splitsku i dubrovačku nadbiskupiju. Političkim protivnicima komune bile su propisane jednako stroge kazne. U statutima se mogu pronaći pod imenima nevjernici i izdajnici (*infideles, proditores*). Ostale skupine kojima je život u komuni bio zabranjen bili su palikuće, krivotvoritelji i drugi teški prijestupnici.⁵⁴

U životu dalmatinskih komuna izravnu ulogu imali su i stranci čiji se položaj statutima pravno regulira. Otvorenost komune prema vanjskom svijetu očituje se u važnim ekonomskim vezama s drugim područjima o kojima je ovisio njihov razvoj te neizbježnim odnosima sa zaleđem. Gradom su prolazili i oni kojima on nije bio odredište, već prijelazna točka na putovanju poput hodočasnika, raznih putnika i skitnica. U statutima se oni koji nisu stanovnici grada i distrikta (*terrigene*) nazivaju stranci (*forenses*). Oni nisu mogli postati vlasnici zemljišnog posjeda u komuni, no u grad su dolazili zbog određenog posla ili službe bez obveze prema komuni, ali i bez prava koja su imali njezini stanovnici. Zakonima je bilo u interesu odvojiti strance od domaćeg stanovništva, ali isto tako i privući strance da postanu građani komune (*cives*). Da bi stranci postali građani, morali su najprije steći određenu

⁵¹ U izvorima se pojavljuje i posebna skupina dobrovoljno marginaliziranih ljudi koji se nazivaju pustinjacima (*heremites*). Jedna oporuka bilježi da je osim gubavcima određena svota novca ostavljena i jednom pustinjaku, a poznato je da su pustinjaci znali boraviti s gubavcima. Raukar 1980-1981, 117, 119.

⁵² Zoran Ladić, „O nekim oblicima brige za siromašne i marginalne pojedince i grupe u dalmatinskim komunama u kasnom srednjem vijeku,“ *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 20 (2002), 2.

⁵³ Gordana Ravančić, „Prilog poznavanju prostitucije u Dubrovniku u kasnom srednjem vijeku,“ *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 31/1 (1998), 123, 126.

⁵⁴ Raukar 2007, 121-123.

imovinu, nastaniti se u gradu te postati na propisan način stanovnici (*habitatores*), što je bio prijelazni korak prema punom građanstvu. Priljev novog stanovništva u grad mijenjao je i njegovu etničku sliku. Sukladno porastu kontakata s hrvatskim zaleđem u neposrednom susjedstvu nakon 12. st. kroatizacija dalmatinskih gradova u punom je uzletu. Iako nadmoćan u kulturnom i gospodarskom smislu, grad će postati demografski ovisan o hrvatskom selu iz čega proizlazi romansko-slavenska etnička simbioza, osobito u 14. i 15. st. kada zbog raznih razloga, poput prenapučenosti sela, društvene nesigurnosti, bolesti i gladi te kasnije turskih napada, migracije dostižu vrhunac. Za komune to nije značilo značajan porast broja stanovnika uslijed visoke smrtnosti, naročito u vrijeme kužnih epidemija, već nužno obnavljanje radno sposobne populacije.⁵⁵

Velike razlike pa i animoziteti unutar komunalnih društava, poput navedenih ekonomskih i društvenih razlika, političke neravnopravnosti, razdiobe kulture i suprotnosti između grada i sela, odrazile su se na izgled gradskog prostora.⁵⁶ On je ujedno odraz odnosa javnog i privatnog, gdje je nakon duge prevlasti privatnog prostora, s oblikovanjem komuna javni prostor preuzeo vizualni identitet grada. Prije nego što je dominaciju preuzela svjetovna vlast, javne manifestacije odvijale su se ispred katedralne crkve, a sukladno bizantskoj tradiciji ulica namijenjena procesijama *via sacra* bila je „pozornica za predstavljanje vlasti“. Ponekad je okupljena zajednica političke odluke donosila i u samoj katedrali. Izgradnja zgrada javne vlasti, poput komunalne palače, lođe na kojoj su se održavala suđenja i sklapali poslovi, arsenala, fontika, javnih bunara, carinarnica, fortifikacija, lazareta i škola, očitovala je jačanje svjetovne vlasti koja je monopolizirala političko vodstvo komune. Sve je više gradskog prostora bilo u komunalnom vlasništvu. Štoviše, sekularizacija je u razvijenom srednjem vijeku dovođila do toga da se glavni trg s komunalnom palačom prostorno odvaja od katedralnog ili osniva novi na drugom mjestu. Alternativu okupljanjima pod budnim okom javne vlasti, služeći kao još jedan trg, mogli su pružiti klaustri samostana. No, središnje okupljalište javnosti bio je glavni trg. To je otvoren prostor na kojemu je javnost dobivala obavijesti o odlukama vlasti i na njih reagirala.⁵⁷ Javni prostor bio je, dakle, prostor susretanja ljudi, a samim time i prostor razmjene informacija, usmenih i pisanih vijesti, glasina i obavijesti, na kojem se stvaralo opće znanje. Dalmatinske ulice i trgovi bili su prostor društvene razmjene, mjesto za iskazivanje društvenog statusa i građanske časti te dogovaranje

⁵⁵ Raukar 2007, 29, 31, 36-37, 43-45, 51.

⁵⁶ Isto, 32-33.

⁵⁷ Neven Budak, „Javna vlast i javnost u srednjovjekovnim komunama jugoistočne Europe,“ u: *Raukarov zbornik: zbornik u čast Tomislava Raukara*, ur. Neven Budak (Zagreb: FF Press, 2005), 581-583.

raznih poslova.⁵⁸ Romaničke kuće i palače izgrađene oko gradske jezgre pripadale su najvišim slojevima društva, plemstvu pa i bogatom građanstvu. Kasnosrednjovjekovni izvori svjedoče da to ne znači da su se skromniji ili siromašni stambeni objekti u kojima je živio puk smjestili isključivo u predgrađima i rubovima grada. I u jezgri su se, pa i uz same plemićke palače, mogle pronaći skromne drvene kuće ili potleušice od naslaganog kamenja.⁵⁹ Unatoč vidljivim antagonizmima, zajednički život u svakodnevnicu značio je zblizavanje ljudi raznih društvenih slojeva i sudbina, slugu i gospodara, siromašnih i bogatih.⁶⁰

5. 2. *Fama publica* (javno mnijenje)

Javno mnijenje u sudskim zapisima najčešće je bilo označeno izrazom *publica vox et fama*. Iako ono nije imalo jednaku važnost kao dokaz na sudu, izuzetno je bilo bitno da svjedoci u nedostatku dokaza svjedoče o općem mišljenju u zajednici. Stoga se ispitivao veći broj svjedoka kako bi se utvrdile podudarnosti u njihovim iskazima i saznalo javno mnijenje. Vjerovanje ili mišljenje većeg broja ljudi što je proizašlo iz glasina, odnosno *fama*, uz postojanje drugih naznaka, moglo je dovesti i do optužbi i presuda, a više nepotpunih dokaza razviti se u puni dokaz. Osim utvrđivanja mjesta u gradu s kojeg je krenulo širenje glasina i opsega njihove raširenosti, najvažnije je bilo istražiti ugled onih koji su ih širili, odnosno kojem su društvenom sloju pripadali i jesu li bili na dobru glasu i poštenu. Ako je svjedok tvrdio da je čuo nešto od plemića i plemkinja na dobru glasu, njegovo se svjedočenje shvaćalo vrlo ozbiljno, osobito ako je utvrđeno da se glasina počela širiti unutar kruga takvih ljudi.⁶¹

Odredbe statuta pokazuju da se u nekim situacijama javno mnijenje moglo uzeti kao zakoniti dokaz na sudu. Takav slučaj zabilježen je unutar 26. odredbe pete knjige Zadarskog statuta nastale u 14. st.⁶² Radi se o odredbi koja glasi da „Svaku udovu koja uživa postelju preminula muža zajedno s hranom i odjećom, a nađe se da se odaje bludu, neka je pokojnikovoj rodbini slobodno otjerati utamanivši joj goropadnost“ (*Quod quaelibet vidua, usa thoro viri defuncti cum victu et vestitu, reperta fuerit fornicari, per propinquiores defuncti*

⁵⁸ Filippo de Vivo, „Walking in Sixteenth-Century Venice: Mobilizing the Early Modern City,“ *I Tatti Studies in the Italian Renaissance* 19/1 (2016): 116-117.

⁵⁹ Raukar 2007, 22.

⁶⁰ Janeković Römer 2007, 241.

⁶¹ Isto, 233-234.

⁶² Josip Kolanović i Mate Križman, ur., *Zadarski statut sa svim reformacijama odnosno novim uredbama donesenima do godine 1563*. (Zadar: Hrvatski državni arhiv; Matica hrvatska, 1997), 489.

epxelli possit exterminato furore).⁶³ Određeno je da ako je preljubničko ponašanje udovice opće znano i javno, ono se u odredbi smatra zakonito dokazanim (...*ita quod hoc sit legitime comprobatum vel notorium et publicum habeatur...*). U tom se slučaju prijestupnicu kažnjavalo oduzimanjem muževih dobara koja su joj dana na korištenje kao nagrada za vjernost nakon muževe smrti.⁶⁴ Prema Bračkom statutu u četvrtoj knjizi nastaloj u zadnjoj četvrtini 14. st., javna glasina (*fama publica*) da je počinjen nekakav zločin (*ullum delictum fore commisum*) bila je dovoljna da suci mogu izvršiti istragu te kazniti osumnjičene na jednak način kao da je sucima podnesena tužba.⁶⁵ Konačno, mnoge odredbe Korčulanskog statuta završavaju rečenicom „ako (to) bude dokazano vjerodostojnim svjedocima ili bude općepoznato“ (*si probatum fuerit per bonos et ydoneos testes, uel per publicam famam erit manifestum*).⁶⁶ Jedna od takvih odredbi je šesta odredba „O udaranju sudaca“ (*De percussione iudicum*). Određeno je da kazne za udaranje sudaca ne vrijede ako je to djelo učinjeno u samoobrani, a ona se može zakonito dokazati svjedočenjem najmanje dvojice vjerodostojnih svjedoka ili općim pričanjem (*per publicam famam*).⁶⁷

Iz iskaza svjedoka glede ostavštine pokojnog Mihe Bogdinog de Cande, kao i u nekoliko drugih zapisa iz *Curia Maior*, vidljivo je da je pri svjedočenju bio nerijedak slučaj da svjedoci potvrđuju ono što slovi kao javni glas. Tako je u ovom slučaju svjedok Toma pokojnog Drage de Nosdrogna, potvrdio da je vidio i znao da su Černe de Cande i Bogde de Cande, Andrija, Zanko i Kreše (*Cresius*) bili braća kako su svi to javno govorili (*ut publice dicebatur ab omnibus*).⁶⁸ U mnogo slučajeva, kao što je to rečeno statutom, nije bilo potrebno da svjedok potvrdi javni glas. U iskazima svjedoka glede ostavštine preminule Drage, žene pokojnog zadarskog zlatara Roska, svjedok pomorac Stjepan rekao je da je poznao Dragina oca i njezinog brata Mateja za kojeg se, prema javnom glasu u Zadru, smatralo da je bio stočar i čijeg se imena ne sjeća.⁶⁹ Prema javnom glasu u iskazu istog svjedoka Tome u slučaju

⁶³ Kolanović i Križman 1997, 488-489.

⁶⁴ Isto, 489.

⁶⁵ Antun Cvitanić, *Brački statut: bračko srednjovjekovno pravo*, 2. prošireno, dopunjeno i dotjerano izdanje (Split: Književni krug, 2006), 267.

⁶⁶ Antun Cvitanić i Zvonimir Šeparović, *Korčulanski statut: statut grada i otoka Korčule iz 1214. godine* (Zagreb: Split: Korčula: Grafički zavod Hrvatske: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti: Pravni fakultet; Pravni fakultet; Skupština općine, 1987), 26-27, 21.

⁶⁷ Isto, 35, 28.

⁶⁸ „Ser Thomas condam Dragi de Nosdrogna cuius Iadre testis productus, iuratus et interrogatus dicere veritatem super dicta intencione suo sacramento dixit quod uidit et cognouit Ceme de Cande et Bogde de Cande, Andrea, Zanchio et Cresius erant fratres ut publice dicebatur ab omnibus.“ Ravančić 2001, 136.

⁶⁹ „Interrogatus quoniam scit quod dictus Matheus fuerit frater dicte Drage, respondit quia uidit et cognouit patrem ipsorum Mathei et Drage qui erat brauarius sed de eius nomine non recordatur et quia sic fuit in Iadra publica uox et fama.“ Isto, 113.

ostavštine Mihe Bogdinog de Cande, vjeruje se da je Bogdin sin Stjepan umro na moru izvan Zadra ne ostavivši nasljednika.⁷⁰

Na crkvenim sudovima u bračnim parnicama okolnosti su ponekad zahtijevale da se glasine i javno mnijenje prihvati kao dokaz da je sklopljen brak. U jednoj sudskoj parnici koja se odvijala u Dubrovniku 1475. donesena je oslobađajuća presuda na temelju javnog glasa. Radi se o slučaju gdje je Stjepan de Zamagna pobjegao od bračne obveze prema Franuši de Bone s kojom je bio ugovoren brak. Kada je sud presudio da ako mladoženja ne izvrši svoju dužnost da ju uzme za ženu, njegov otac mora platiti njezinoj obitelji odštetu u obliku Stjepanova nasljedstva i povrata miraza, kao i otplate prethodnih dugovanja toj obitelji, Stjepan se ipak pojavio pred sudom. Za tri dana sud je prihvatio da je brak tjelesno konzumiran kako je poznato putem javnog glasa (*publica vox et fama*) te je njegov otac bio oslobođen odštete.⁷¹

5. 2. 1. *Fama publica* u dokazivanju krvnog srodstva

Prema Zadarskom statutu javno mnijenje uzimalo se kao dokaz na sudu da je netko nečiji potomak, krvni srodnik ili rođak te nisu bili potrebni drugi dokazi.⁷² Tako je u 103. glavi određeno da se je li netko nečiji potomak ili srodnik dokazuje javnim mnijenjem: „Ako se javno govori da je netko nečiji sin ili kći, neka ne bude potrebno da se o tome iziskuje nekakvo dokazivanje pred gospodinom knezom i Sudbenim dvorom. Isto izjavljujemo glede nećaka i rođaka po krvnom srodstvu.“⁷³ U ovom statutu dokazivanje krvnog srodstva javnim mnijenjem (*per famam publicam*) spominje se čak tri puta sažetim odredbama poput ove navedene.

Nekoliko sudskih iskaza iz registra građanskih parnica srednjovjekovnog Zadra svjedoče da je izraz *publica vox et fama* zaista bio korišten kako bi se potvrdila krvna povezanost. Izrazito je sadržajan sudski slučaj iz 1351. oko nasljeđa Ivana, sina Lompre de

⁷⁰ „Qui Bogde habuit tres filios videlizet Cressium, Stefanum et Micham. Qui Stefanus mortuus fuit in mari existens bannitus de Iadra ut publica vox et fama fuit et nullos dimisit heredes.“ Isto, 136.

⁷¹ Zrinka Nikolić Jakus, „Rejection of marriage in medieval Dubrovnik,“ *Otium: časopis za povijest svakodnevice* 7-8 (1999-2000): 91.

⁷² Kolanović i Križman 1997, 193, 229, 347.

⁷³ „Si publica fama fuerit quod aliquis fuerit filius alicuius vel filia, non sit necesse quod super hoc aliqua probatio exigatur coram domino comite et Curia. Idem dicimus de consanguineis nepotibus et propinquis.“ Kolanović i Križman 1997, 346-347.

Soppe, koji je umro bez oporuke.⁷⁴ Tu se više puta spominje javni glas i to upravo u određivanju krvnog srodstva zbog podjele imovine. Tako je u iskazu zadarski građanin Krševan (*Cressius*) de Zadulinis, zakletvom potvrdio da je vidio i znao Blaža de Soppe koji je bio sin Mihe de Soppe, što je u Zadru bio javni glas (*publica uox et fama*).⁷⁵ Isti je svjedok potvrdio da je vidio i poznao Lompru de Soppe koji je bio rođak rečenog pokojnog Blaža de Soppe sina Mihe, rođenog od izvjesnog Mihinog brata Ivana, kako je to bio javni glas u Zadru. Nakon smrti, isti je Lompre ostavio dva sina, od kojih se jedan zvao Ivan, a drugi Nikola, koji su prema javnom glas umrli na moru bez nasljednika.⁷⁶ U istom je slučaju svjedok Prvoslav (*Peruosclauus*) rekao da poznaje Ivana Rambaldija iz Splita, što je javni glas, i za kojeg su svi smatrali (*qui ut sicut ab omnibus habebatur*) da je imao jednog sina po imenu Černul (*Cernolus*) koji je umro te tri kćeri.⁷⁷ Putem javnog glasa (*per publicam vocem et famam*) iz svjedočenja istog svjedoka Prvoslava saznalo se da je Maria, žena Lompre de Soppe, imala sinove Ivana i Kolana (Nikolu) koji su se utopili u moru.⁷⁸ Svjedok Nikola rekao je da poznaje Ivana Rambaldija iz Splita, što je i javna glasina, koji je između ostalih nasljednika imao dvije kćeri, jednu po imenu Čera (*Chera*), a drugu po imenu Marija.⁷⁹ No, iz svjedočenja još tri svjedoka, poznato je da je Ivan Rambaldi imao tri kćeri, Čeru koja je bila žena Petra Madija de Spaletu, Stanu koja se udala u Trogir, i Mariju, ženu Lompre de Soppe iz Zadra, majku Ivana i Kolana.⁸⁰

U zadarskom zaleđu zabilježen je slučaj gdje se javnim mnijenjem osim rodbinske pripadnosti dokazivao i plemićki status. Naime, pred Sudbenim stolom u Podgrađu 1394. zadarski plemić Damjan de Nassis koji je kupovao zemlju 1390-ih u tom kraju, podnio je

⁷⁴ Ravančić 2001, 99.

⁷⁵ Isto, 105.

⁷⁶ „Item dixit quod uidit et cognouit Lompre de Soppe qui fuit consobrinus germanus dicti condam ser Blasii de Soppe, natus videlizet ex quodam Iohanne fratre, ut fuit publica uox et fama, dicti condam Miche et ad obitum suum idem Lompre reliquit duos filios quorum unus vocabatur Iohannes et alter Nicolaus qui absque heredibus obierunt in mari ut in Iadra est publica uox et fama.“ Isto.

⁷⁷ „Interrogatus de causa scire dixit quod hec est publica vox et fama etiam se cognouisse Iohannem Rambaldi de Spaletu qui ut sicut ab omnibus habebatur (!) habuit vnum filium nomine Cernolum qui decessit, et habuit similiter dictus Iohannes Rambaldi tres filias feminas...“ Isto, 109.

⁷⁸ „Tercia uero uocabatur Maria que data fuit nuptui in Iadra apud Lomprem de Soppe de Iadra, de qua domina Maria cum dicto Lompre per publicam vocem et famam nati fuissent Iohannes et Colanus qui summerserunt in mari.“ Isto, 109.

⁷⁹ „Die predicto. Ser Nicola ser Theodosii testis productus, iuratus et examinatus ut supra per suo iuramento testificando dixit se scire et est publica uox et fama quod Iohannes Rambaldi de Spaletu inter alios heredes habuit duas filias, vnam nomine Cheram et alteram nomine Mariam.“ Isto, 109.

⁸⁰ „Et hec scit quia vidit et cognouit Iohannem Rambaldi de Spaletu habuisse vnum filium nomine Cernolum qui decessit, et habuit tres filias, vnam nomine Cheram que fuit uxor ser Petri Madii de Spaletu, de qua nata fuit dicta Maria uxor dicti Iacobi. Altera vocabatur Stana et habuit virum in Tragurio nomine Gausignam. Tercia uero vocabatur Maria et data fuit in uxore ser Lompri de Soppe de Iadra, de qua nati fuerunt Iohannes et Colanus.“ Isto, 110.

zahtjev da se ispita plemićko podrijetlo pokojnog Vitka Ivanovića Tugomirića od kojega je kupio zemlju u selu Radobudić 1392. Povjesničar Ivan Majnarić koji je uočio ovaj slučaj u izvorima, ocjenjuje ga kao „jedini uzorni primjer *causa vituperate nobilitatis*“, odnosno slučaja osporavanja pripadnosti plemstvu. Sud je imenovao poslanike koji su od plemića u selima Trnovo i Radobudić trebali saznati je li Vitko zaista zakoniti potomak Tugomirića, je li u Radobudićima bio smatran plemićem i je li tamo kao i drugi plemići imao posjede. Ono što je bilo javno mnijenje ili *publica vox et fama*, a potvrdili su ispitani, je da Vitko nikada nije nazvan nezakonitim potomkom ili bastardom, odnosno da je poznato da je on zakoniti pripadnik roda Tugomirića i time mogao raspolagati imetkom kao drugi pripadnici.⁸¹ To je sudu bilo dovoljno i bez potrebe da se detaljnije istraži je li on uistinu bio plemić ili nije, što pokazuje da je mišljenje zajednice bilo dovoljno za pravno postupanje.

5. 3. Dobar glas (*bona fama*)

Hvaleći liječničku službu u gradu Dubrovniku, Filip de Diversis izjednačuje ljubav prema vrlini i želju za dobrim glasom (*qui virtutis amore impellente ac bone fame desiderio*) te poručuje da „nema pohvalnijeg, dugotrajnijeg i istinitijeg glasa od onog koji šire, umnažaju ili razgllašavaju mudri i kreposni ljudi.“⁸² Ljudi na dobru glasu vrlo često spominju se u srednjovjekovnim izvorima. Još se u Rapskom protostatutu⁸³ iz 1234. pojavljuje izraz čovjek dobra glasa (*bonus hominus*) u kontekstu istrage krađa na otoku. Rečeno je da se kradljivcem smatra onaj tko se „odupre i ne dopusti istražiti ono mjesto“ oštećenom koji „tražeći ono što mu je ukradeno ide na neko mjesto s glasnikom kurije ili s nekim drugim čovjekom dobra glasa“.⁸⁴ Ovdje se izraz *bonus hominus* odnosi na osobu dobre reputacije na koju sud može računati da je vjerodostojna, da će postupiti pravično i pripomoći u istrazi. U Trogirskom statutu u 50. odredbi vidljivo je da su ljudi koji su bili na glasu kao *boni homines* uživali povjerenje čitave zajednice. Naime, odredba propisuje kazne za one koji nakon trećeg zvona

⁸¹ Ivan Majnarić, *Plemstvo zadarskog zaleđa u XIV. i XV. stoljeću* (Zadar: Sveučilište u Zadru, 2018), 90-91.

⁸² „Nulla enim fama laudabilior, diuturnior atque verior quam quae a sapientibus et virtuosus aequiritur, vel augetur aut praedicatur.“ Filip De Diversis, *Opis slavnoga grada Dubrovnika: hrvatski – latinski* (Zagreb: Dom i svijet, 2004), 107, 184.

⁸³ Radi se o najstarijem poznatom srednjovjekovnom dokumentu na ovim prostorima u kojem je iznesen niz općih službenih odredbi. Zbog toga što su te odredbe bile donesene na kraći period, tj. četrnaest mjeseci, ne može se smatrati statutom, ali za razliku od prethodnih sličnih dokumenata, donosi više od jedne odredbe te je stoga važan pokazatelj razvoja pravnih običaja u jednoj istočnojadranskoj komuni; Lujo Margetić, Petar Strčić, *Statut Rapske komune iz 14. stoljeća* (Rab: Rijeka: Grad Rab; Adamić, 2004), 57, 59.

⁸⁴ „Et si quis querendo suum furtum ad aliquem locum iverit cum nuncio curie seu cum aliquo alio bono homine, et aliquis sibi contraierit et non permiserit locum illum querere, qui hoc fecerit latro permaneat“; Isto, 60, 62.

bez svjetiljke prolaze gradom ili prigradom Trogira. Jednu svjetiljku moglo je imati više osoba koji idu ili se vraćaju s pira, no i oni koji idu na večeru ili piće kod poštenog čovjeka (*a cena vel a bibendum ad domum alicuius boni homines*).⁸⁵ S druge strane, u Dubrovačkom statutu izraz *boni homines Ragusii* odnosi se na ljude višega društvena položaja, odnosno odličnike grada Dubrovnika. Tako je u zakletvi sudaca rečeno da ako „gospodin knez na savjet sudaca i plemića te uz odobrenje puka“ (*bonorum hominum et cum laudacione populi*) bude uveo novi običaj ili preinači stari, neka se sudi po uvedenom običaju.⁸⁶

Osim izraza *bona fama* u nekim je dokumentima dobra reputacija, odnosno ukupno dobro mišljenje društva o nekome, iskazano izrazom *bona opinio*. Izrazi se ponekad mogu javiti i jedan uz drugi. Tako je u reformacijama Zadarskog statuta kancelar Franjo Celestin opisan kao „uvažavan i na dobru glasu“ (*bonae opinionis et famae*). Naglašeno je zato da se njegovom pismu i primjercima može vjerovati u gradu, ali i izvan njega, a ispravi je, odnosno ovoj reformaciji, zajamčena vjerodostojnost.⁸⁷ Iz navedenih izvora, ali i mnogih drugih koji će biti spomenuti u sljedećim poglavljima, vidljivo je da je povjerenje zajednice bilo osnova funkcioniranja komunalnih društava.

5. 3. 1. Čovjek na dobru glasu u službi suda i komune

Statuti dalmatinskih gradova bogati su informacijama o tome koliko je bila važna uloga ljudi na dobru glasu za život zajednice. Osobito je mnogo primjera u kojima je sud tražio njihovu pomoć da bi mogao donijeti valjanu presudu. U nekoliko slučajeva mogu se u statutima pronaći primjeri u kojima je bilo potrebno imenovati osobe od povjerenja kako bi se riješio slučaj neke žalbe na sudu. One bi dobile uvid u situaciju i morale bi dati vlastitu procjenu. U tim trenucima sud se oslanjao na njihovo mišljenje pa je bilo nužno da se radi o osobama kojima se može vjerovati, odnosno osobama na dobru glasu. Tako je u sedmoj odredbi četvrte knjige Bračkog statuta propisano da se osobi koja ulaže žalbu na sud da je oštećena pri uvođenju u posjed nekog dobra više nego je propisano, dodijele dva dobra čovjeka (*duos bonos viros*) iz mjesta iz kojeg je ta osoba kako bi mogli tamo otići i procijeniti imovinu i presudu. Ono što su oni procijenili i odredili obvezivalo je sud da tako postupi

⁸⁵ Marin Berket, Antun Cvitanić i Vedran Gligo, Statut grada Trogira (Split: Književni krug, 1988), 93, 74.

⁸⁶ Ante Šoljić, Zdravko Šundrica i Ivo Veselić, Statut grada Dubrovnika: 1272. (Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku, 2002), 90-91, 292.

⁸⁷ Kolanović i Križman 1997, 666-667.

prema navedenoj odredbi.⁸⁸ Isto tako je u 73. odredbi prve knjige reformacija „O kažnjavanju onih koji premještaju međaše“ rečeno da uprava odredi dva dobra čovjeka (*duo boni viri*) ako bi se vodila parnica za ponovno stavljanje međaša da oni onda ponovno postave međaše gdje su bili.⁸⁹

Iz odredbi nekoliko statuta može se vidjeti da je na sudu u nekim situacijama poklanjana vjera isključivo svjedocima na dobru glas. Tako je, prema Splitskom statutu, u parnici vrijednosti do deset malih mletačkih libara bio dovoljan iskaz jednog svjedoka, no on je morao biti „na dobru glas i poznat kao pošten čovjek, koji je bio prisutan i koji nije isključen od svjedočenja“ (*unius testis bone fame et bone opinionis, qui fuerit presens et qui non repellatur a testimonio*). U većoj vrijednosti do dvadeset libara propisano je da prisutna budu najmanje dva vjerodostojna svjedoka.⁹⁰ U deset je pak odredbi druge knjige Hvarskog statuta „O vjerovanju svjedocima“ (*De fide danda testibus*) rečeno da jedan svjedok može svjedočiti o pokretnim stvarima u vrijednosti samo do pet libara, ali je naglašeno da se dobrim svjedocima treba vjerovati (*bonis testibus fides adhibeatur*) kada je u sporu riječ o životinjama.⁹¹ I Skradinski statut u 37. odredbi „O primanju svjedoka“ (*De testibus recipiendis*) dopušta primanje jednog svjedoka za parnice manjih iznosa, točnije od četiri libre malih denara, samo ako je on na dobru glas (*unus testis si fuerit bone fame*).⁹² U Trogirskom statutu rečeno je da svjedok treba biti na dobru glas „i nema zapreka da će svjedočiti i govoriti istinu“ u slučaju spora od deset venecijanskih malih libara te je isto vrijedilo i za dva ili više svjedoka u sporovima do dvadeset libara. No, u sporu iznad dvadeset libara bila je potrebna javna isprava te iskazi svjedoka nisu vrijedili bez obzira na njihov dobar glas.⁹³ Priličnu moć iskazu svjedoka na dobru glas dodjeljuje 108. odredba u kojoj je rečeno da knez nema pravo podvrgnuti osumnjičenika mučenju za optužbe koje nisu navedene u odredbi (spomenuto je ubojstvo, krađa, razbojstvo, ranjavanje uz prolijevanje krvi i silovanje žena), već da je dovoljan iskaz svjedoka na dobru glas (*unius testis bone fame*) da se optuženog osudi.⁹⁴ Zadarski statut štoviše u 75. odredbi druge knjige odmah naznačuje da „Sudbeni dvor mora dobivati obavijesti od svjedoka vjerodostojnih i na dobru glas, i bez ikakve ljage

⁸⁸ Cvitanić 2006, 261.

⁸⁹ Isto, 373.

⁹⁰ Antun Cvitanić, *Statut grada Splita: srednjovjekovno pravo Splita* (Split: Književni krug, 1987), 86, 70.

⁹¹ Cvitanić 1991, 110, 257.

⁹² Ante Birin, *Statut grada Skradina* (Skradin: Matica hrvatska Skradin, 2002), 201, 268.

⁹³ Berket, Cvitanić i Gligo 1988, 29.

⁹⁴ Berket, Cvitanić i Gligo 1988, 119.

himbenosti odnosno bilo kakve sumnjivosti“.⁹⁵ Dobar glas je, dakle, bio presudan u izboru svjedoka, što je bilo potrebno i naznačiti odmah pri početku ove odredbe Zadarskog statuta.

Dobri svjedoci bili su potrebni i pri sastavljanju oporuke. U slučaju zapisivanja oporuke u 106. odredbi treće knjige Zadarskog statuta propisano je da se nakon što bilježnik zapiše oporuku ona pročita „u nazočnosti dvaju zamoljenih svjedoka, muškaraca koji su na dobru glasu i o kojima se dobro misli“ (*in praesentia duorum testium rogatorum masculorum bonae famae et opinionis*). Oporuku je trebao odobriti oporučitelj pred jednim od sudaca Velikog dvora zadarske općine, egzaminatora općine ili zastupnika koji ju je trebao zatvoriti i zapečatiti svojim pečatom te predati na raspolaganje bilježniku.⁹⁶ U trećoj knjizi Trogirskog statuta određeno je da se ne smije vjerovati oporuci bez najmanje dva vjerodostojna svjedoka, osim ako je oporučitelj na putu gdje takvih svjedoka nema. U tom slučaju, i ako se radi o oporuci dobara od pedeset libara, moglo se vjerovati jednom svjedoku kada kurija procijeni da se radi o svjedoku koji je na dobru glasu. Kada je oporučitelj na nekom putovanju gdje bi mogao imati svjedoke, onda mu je dopušteno da svoja dobra oporuči pred tim svjedocima, ako bi kurija procijenila da su oni na dobru glasu.⁹⁷

Često se u odredbama statuta mogu pronaći nazivi poput *bonus vir* (dobar čovjek/muž), *fidelis vir* (pošten čovjek/muž) ili *nobilis vir* (plemenit čovjek/muž). Evo nekoliko primjera. U Dubrovačkom statutu prema 57. odredbi osme knjige statuta „Obnova ulica i kuća u podgrađu nakon požara grada“ (*Qualiter ordinate sunt vie et domu sin burgo, tempore civitatis combuste*) određeno je da ako se vlasnici zemljišta na kojem se nalaze prolazi ne nagode i ne ostave prolaze uz dogovorenu naknadu, knez i Malo vijeće trebaju izabrati tri dobra čovjeka (*tres bonos vires*) da odluče što je pravedno i to treba biti valjano na sudu.⁹⁸ I u Trogirskom statutu spomenuti su *tres boni viri*. U odredbi treće knjige statuta „O dobrima onoga koji umre bez oporuke i nasljednika“ (*De bonis eius, qui decesserit sine testamento et heredibus*) rečeno je da tri dobra čovjeka podijele imovinu pokojnika tako da polovica bude dana u pobožne svrhe, a polovica rodbini ako umre neki muž koji nema žene ili je imao ženu, no ona ne živi pošteno kao udovica. Splitski je statut osobito bogat primjerima gdje je riječ dobrih i poštenih ljudi bila odlučujuća na sudu ili su bili poslani da izvide situaciju te daju izvještaj i vlastitu prosudbu na sudu kojoj se onda moralo vjerovati. U 95.

⁹⁵ „...per testes fidedignos et bonae opinionis atque carentes omni macula falsitatis seu suspicionis cuiuslibet debere ladrensem Curiam informari.“ Kolanović i Križman 1997, 194-195.

⁹⁶ Kolanović i Križman 1997, 350-351.

⁹⁷ Berket, Cvitanić i Gligo 1988, 130.

⁹⁸ Šoljić, Šundrica i Veselić 2002, 235, 462, 464.

odredbi „O postavljanju djelitelja koji će podijeliti zajedničko nasljedstvo“ (*De diuisionibus ponendis ad diuidendum communem hereditatem*) određeno je da u slučaju da se članovi neke obiteljske zajednice ne mogu dogovoriti oko nasljedstva, Kurija dodijeli „tri plemenita i poštena čovjeka“ (*tres nobiles et fideles uiros*) u koje se nema razloga sumnjati i koji im nisu neprijatelji da to nasljedstvo podijele, a njihovu odluku gradska uprava čvrsto poštuje.⁹⁹

Gradske uprave nerijetko su odabirale ljude na dobru glasu za neku službu kojoj je bila svrha provođenje pojedine statutarne odredbe i prijavljivanje onih koji tu odredbu krše. U jednoj odredbi Bračkog statuta određuje se da se pronađu dva kapetana i čuvara dobra glasa i društvena položaja (*bonae famae et conditionis*) u službi da netko ne prekrši 41. statutarnu odredbu prve knjige reformacija. Radi se o propisu prema kojem je, između ostalog, bilo zabranjeno napasati sitnu ili krupnu stoku na plažama pod prijetnjom globe.¹⁰⁰ U Dubrovačkom statutu, primjerice, određeno je da se „izaberu dva dobra i čestita čovjeka“ (*eligi duos bonos et legale homines*) koji trebaju položiti prisegu i otići provjeriti imaju li plovila nosivosti od 20 miljara naoružanje koje je propisano 78. odredbom osme knjige statuta, prije nego što napuste luku.¹⁰¹

Za sastavljanje zapisa u građanskim parnicama Splitski statut propisivao je da Veliko vijeće mora izabrati „dobra i savjesna notara“ (*bonus et ydoneus notarius*), koji ne smije biti iz čitave pokrajine Dalmacije te ne smije stanovati s upraviteljem grada. Komuna je tom notaru trebala osigurati stan i plaću koja je iznosila dvadeset solida mletačkih groša godišnje, a ista je odredba propisivala i kazne za nemar u radu ili eventualne prijevare. Za splitsku je gradsku upravu osobito važno bilo to da zapisničar na sudu bude na dobru glasu, odnosno marljiv i pošten te nesklon koruptivnim radnjama, kako je vidljivo u odredbi.¹⁰² U Zadarskom statutu dvjema je odredbama propisano da se ispravama koje su sastavljene izvan grada ne vjeruje zbog mogućnosti da su krivotvorene. Razumljivo je da su takve isprave pobuđivale sumnju gradskih vlasti, no one su pronašle način da potvrde isprave za koje ne postoji sumnja da se radi o prevari. Ako je neka isprava izdana izvan grada, u ovom slučaju Zadra, propisano je da takva isprava nema vrijednost unutar gradskog kotara, odnosno da je nevažeća. No, ako je tu ispravu sastavio notar koji je na dobru glasu i „pravi i dobro poznati bilježnik“, uz napismeno svjedočanstvo načelnika mjesta u kojem je isprava sastavljena, onda je dopušteno

⁹⁹ Isto, 139, 109.

¹⁰⁰ Cvitanić 2006, 342-343.

¹⁰¹ Šoljić, Šundrica i Veselić 2002, 245, 479.

¹⁰² Cvitanić 1987, 62, 51.

predočiti takvu ispravu pred sudbeni dvor.¹⁰³ Dakle, vjerodostojnosti isprave sastavljene izvan grada doprinosila je pismena potvrda kneza mjesta gdje je isprava sastavljena, ali je i nužno bilo da je notar „čovjek na dobru glasu i pouzdano cijenjen“ (*hominem bonae famaе et fidae opinionis*).¹⁰⁴

U Trogirskom statutu u nekoliko odredaba spominju se prijavitelji na sud onih koji krše propisanu odredbu. U sedmoj odredbi prve knjige reformacija određeno je da se globom kazne građani i stranci koji ne prodaju meso u mesnici trogirske komune i ne kupuju životinje unutar propisanih granica. Određeno je da se svaki prijavitelj tog prijestupa na sudu nagradi polovicom kazne koju bi prijestupnik dobio. No, također i da se vjeruje prijavitelju samo ako je na dobru glasu (*credatur accusatori, si fuerit bone fame*) te da se njegov identitet drži u tajnosti.¹⁰⁵ I u 68. odredbi „Neka se onome koji bude dovozio strano vino u Trogir, uz drugu kaznu, oduzme brod“ (*Quod ille, qui conducit vinum torense (Tragurium, ultra alinam penam) perdat navigium*) predviđa se da prekršitelja može prijaviti svatko tko je na dobru glasu (*homo bono fame*) te se njegov identitet mora držati u tajnosti.¹⁰⁶ U statutu se može pronaći još barem pet takvih odredbi u kojima se određuje da se vjeruje prijaviteljima prekršaja ako su na dobru glasu.¹⁰⁷

5. 4. Loš glas (*mala fama*)

Niz statutarnih odredbi koje spominju ljude na lošu glasu (*homines male fame*) omogućuje da se stvori predodžba o tomu što je to bilo potrebno da netko unutar komunalnog društva stekne lošu reputaciju te kakve je to posljedice donosilo za njegov život u zajednici. Iz odredbi je vidljivo što su gradske vlasti smatrale nepoželjnim aktivnostima, zašto se nešto smatralo lošim ponašanjem i kako su se odnosili prema pojedincima uhvaćenim u njemu.

U prvom redu čovjek je dospio na zao ili loš glas ako bi počinio neko zlodjelo. Upravo je to izrečeno i u prvoj knjizi Hvarskog statuta, gdje unutar zakletve hvarskog gastalda¹⁰⁸ stoji

¹⁰³ Kolanović i Križman 1997, 159, 216-217.

¹⁰⁴ Isto, 216-217.

¹⁰⁵ Berket, Cvitanić i Gligo 1988, 169, 134.

¹⁰⁶ Isto, 234, 186.

¹⁰⁷ Isto, 89, 91, 104, 113, 166-167.

¹⁰⁸ Gastald (*gastaldio*) je naziv koji je u srednjem vijeku označavao različite službe. Prvotno se javio kao oznaka unutar langobardskog društva za upravitelja kraljevskih posjeda. Proširivši se po Italiji i na istočni Jadran, izraz proširuje značenje te se odnosi općenito na upravitelja, a mogao je to biti, primjerice, upravitelj nekog područja

da je on dužan pred kneza i njegovu kuriju dovesti ili dati da se odvede onaj tko mu bude priveden jer je „čovjek na zlu glasu zbog nekog zla što ga je počinio“ (*homo malae fame pro aliquo malo, quod comisisset*). Na Hvaru su same glasine o tome bile dovoljne da gastald privede čovjeka pred sud, što pokazuje da su unutar te prilično zatvorene otočne zajednice glasine mogle u velikoj mjeri utjecati na njezine pripadnike, predstavljajući jedan od oblika kontrole sigurnosti u društvu.¹⁰⁹ Trogirski statut u odredbi „O krađama“ propisuje da muškarac ili žena koji su uhvaćeni u krađi budu na zlu glasu, vrate ukradeno i plate globu od dvadeset libara malih.¹¹⁰ U 68. odredbi ljudima na zlu glasu proglašuju se oni koji su uhvaćeni zbog pomicanja međaša s tuđe njive te moraju platiti globu od deset libara malih.¹¹¹ I gradski službenici i blagajnici mogli su prema 64. odredbi završiti na zlu glasu ako je dokazano da su nešto nepropisno prisvojili, pokrali ili pronevjerili, što su onda morali vratiti i platiti globu od četrdeset libara malih. Zlu glasu kao društvenoj kazni nisu mogli izbjeći ni oni suci, savjetnici i odvjetnici, koji su primili mito na sudu u parnici većoj od pet malih solida te je osim toga propisano i da budu lišeni službe.¹¹² Prema ovim odredbama izgleda da su svi uhvaćeni u kršenju zakona riskirali da dospiju na loš glas.

U odredbi koju propisuje treća knjiga Splitskog statuta „O svjedocima“ vrlo je precizno određeno koji su to prijestupi zbog kojih je netko bio na zlu glasu te se posljedično nije mogao uzimati kao svjedok na sudu. Svjedočiti na sudu, osim maloljetnika (uz iznimne slučajeve), Slavena, slugu, javnih bludnica i svodnika te luđaka, u Splitu nije mogao onaj tko je već bio osuđen zbog krivog svjedočenja, krivotvoritelj isprava, poznat i očit (*publicus et manifestus*) kao lihvar, osuđeni kradljivac, pljačkaš ili izdajnik. Ljudima loša i razuzdana života (*homines male et dissolute vite*) statutom je bilo onemogućeno svjedočiti na sudu jer su na lošem glasu. Za njih je trebalo dokazati da su na „lošem glasu i opaka ponašanja, loša i razuzdana života i varalice“ (*esse homines male fame et male conditionis et male dissolute vite et baraterios*).¹¹³ Splitski statut priječio je svjedočenje onima koji su osuđeni prijestupnici, ali i onima kojima se treba na sudu dokazati da ih njihovo loše ponašanje u društvu, odnosno loš glas diskvalificira kao ljude u čije se svjedočanstvo može vjerovati.

ili sela te niži općinski službenik. Istarska enciklopedija, s. v. „Gastald ili kaštald“, pristup 8. 3. 2022., <https://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=947>

¹⁰⁹ Antun Cvitanić, *Hvarski statut* (Split: Književni krug, 1991), 96, 250.

¹¹⁰ Berket, Cvitanić i Gligo 1988, 76.

¹¹¹ Isto, 99.

¹¹² Isto, 98-99.

¹¹³ Cvitanić 1987, 87, 70-71.

Upravo je pitanje svjedočenja na sudu omogućilo da se dobije uvid u to kojim se kategorijama označuju oni čije je svjedočanstvo društvo doživljavalo nevrijednim na sudu. Ne dopustiti određenim skupinama u društvu da svjedoče na sudu bila je mjera komunalnih vlasti kojom ih se isključivalo na temelju pretpostavke da se njihovoj riječi ne može vjerovati u dovoljnoj mjeri da se ona može smatrati dokazom. Pritom treba razlikovati one koji nikada nisu mogli uživati takvo povjerenje u zajednici, poput maloljetne djece i stranaca, od onih koji su to povjerenje u jednom trenutku iznevjerili vlastitim prijestupima. Iako među komunama u tome postoje izvjesne razlike (primjerice u nekim komunama i slučajevima žene su mogle svjedočiti pred sudom), sadržaji odredbi u bitnim crtama uvelike se ne razlikuju. Tako u Korčulanskom statutu dvije odredbe određuju tko ne može biti svjedok na sudu. U 34. glavi određeno je da se, osim onih koji su s nekim u srodstvu do trećeg stupnja ili obiteljski povezani pa se smatraju pristranima, „nijedan stranac, niti očiti neprijatelj, niti drumski razbojnik, niti prognanik, niti oni koji su izgubili povjerenje i vjerodostojnost, zbog zločina koji im je bio dokazan i zbog kojeg ih je sud osudio, ne smiju prihvatiti kao svjedoci.“ U kasnijoj odredbi istog naslova dodaju se još maloljetnici mlađi od četrnaest godina i žene; već spomenuti prijestupnici te kradljivci i očiti gusari, ali i ponovno oni koji su izgubili vjerodostojnost i povjerenje zbog neke osude.¹¹⁴ Usporedi li se ove odredbe s onima Splitskog statuta, izvjesno je da se u ovom slučaju one koji su izgubili povjerenje društva smatra samo onima koji su osuđeni prijestupnicima i zato dospjeli na zao glas, poput kradljivaca ili onih koji su uhvaćeni da su se oglasili o neku statutarnu odredbu,¹¹⁵ ali ne spominju ljudi na lošem glasu zbog „razuzdanog“ ili neprihvatljivog načina života.

Razumljivo je da su osobe na lošu glasu bile pod povećalom komunalnih vlasti, naročito ako je izbio neki incident. Za osobe čija je reputacija bila upitna javlja se izraz sumnjiva osoba ili *persona suspecta*. Splitski je statut u 49. odredbi četvrte knjige propisivao da ako *persona suspecta et male fame* bude zatečena nakon trećeg zvonjenja kako hoda gradom po noći bez obzira nosi li svijeću ili ne,¹¹⁶ a tijekom noći dogodi se u Splitu neki zločin, gradski upravitelj može postupiti protiv te osobe kako mu se po vlastitom nahođenju

¹¹⁴ „...quod nullus forensis, nec inimicus manifestus, neque robator strate, neque forbanitus, neque illi, qui amiserint suam credenciam et ueritatem propter suum malefactum, super quo fuerint conuicti et condempnati per curiam, debeant recipi in testes.“ Cvitanić i Šeparović 1987, 18, 15, 45.

¹¹⁵ U 14. odredbi Korčulanskog statuta „O krivotvoriteljima isprava“ (*De falsariis cartarum*) oni koji predoče na sudu krivotvorenu ispravu ili su je dali sastaviti, gubili su spor na sudu i plaćali uz to globu od dvadeset perpera, no određeno je da izgube „i svoju vjerodostojnost zauvijek u svim stvarima“ (*et ueritatem suam in perpetuum in omnibus*). Cvitanić i Šeparović 1987, 10, 13, 10, 36-37.

¹¹⁶ Hodati po mraku gradom bez svijeće i na udaljenosti daljoj od tri kuće od svoga doma nakon trećeg zvonjenja koje je označavalo smjenu noćne gradske straže, bilo je kažnjivo globom od deset solida. No, ako je osoba ili više njih hodalo sa svijećom, tada nije bilo kazne. Isto, 202.

ili njegovih službenika učini prikladnim, uzimajući u obzir njegov društveni položaj i težinu samog zločina. Ipak, ako je načelnikova družina pronašla nekog takvog da više puta noću hoda sa svijećom, to od njega otklanja sumnju, ali mu treba biti naređeno da više nakon trećeg zvonjenja uopće ne hoda gradom pod prijetnjom kazne od deset solida, ako ne dokaže da je za takvo ponašanje imao opravdan razlog.¹¹⁷ Sumnjivim bi se osobama na području grada Splita u slučaju da nemaju dovoljno imovine za troškove vođenja parnice ni isplate onome tko ih tuži za neko potraživanje, zaplijenila imovina u vrijednosti potraživanja i sudskih troškova do završetka spora, kako optuženi ne bi mogao u međuvremenu pobjeći.¹¹⁸ To pokazuje da je biti sumnjiva osoba značilo da se radi o osobi koja više nema dobru reputaciju i stoga joj se ne bi trebalo vjerovati na sudu pa niti računati na njezinu suradnju. Zato je bilo potrebno da se postupci protiv takvih osoba određuju statutarnim odredbama.

Skradinskim je statutom u 64. odredbi „Da krčme moraju držati vodu“ (*Quod taberne debeant tenere aquam*) određeno da onaj tko optuži krčme koje ne drže vodu može dobiti polovicu globe od dvadeset solida ako nije na zlu glasu (*si accusator non erit male fame*).¹¹⁹ Da su osobe na lošu glasu bile ne samo osuđene od društva, nego i u lošijem položaju pred sudom kada se istražuje neki zločin, naročito pokazuju odredbe Bračkog statuta. On ukazuje na to da krađe nisu bile samo čest problem na otoku, već i ozbiljna društvena prijetnja te pokazuje kako su im vlasti pokušavale stati na kraj. U četvrtoj knjizi statuta u 58. odredbi „O hvatanju onoga koji je na zlu glasu“ (*De manu ponenda super habentem malam famam*) iznesen je razlog zbog kojeg je potknezu, njegovom zamjeniku i sucima bilo ovlašteno „prisiliti, uhvatiti i zadržati sve, kako plemiće tako i pučane, na koje će se sumnjati da su izvršili krađu i ispitivati ih, suditi im... ili pak pustiti ih i osloboditi ako im se učini (prikladnim)“.¹²⁰ Istaknuto je da se na otoku dogodilo mnogo krađa „protiv kojih nije bilo lijeka“. Doista, ova odredba sastavljena je gotovo desetljeće nakon ostalih unutar četvrte knjige te je hvatanje onih na zlu glasu kada se dogodi neka krađa propisano već u dvije ranije odredbe. Zato je ova odredba prihvaćena na plenarnom Velikom vijeću bez ičijeg protivljenja. U 56. odredbi istaknuto je da se plemić i vijećnik ako su na lošu glasu mogu optužiti za krađu.¹²¹ Suci su imali slobodu ispitivati i podvrgnuti mučenju bez da se slože sa zamjenikom kneza i bez obzira na neku prethodnu suprotnu statutu. Mogli su se i raspitati „kako kod

¹¹⁷ Cvitanić 1987, 202-203, 158.

¹¹⁸ Isto, 84.

¹¹⁹ Birin 2002, 208, 276.

¹²⁰ „...constringendi, capiendi, detinendi omnes, tam nobiles, quam populares, super quibus praesumptionem habebunt in facto furti, et ipsos examinare, sententiare...ac ipsos relaxare et dimittere.“ Cvitanić 2006, 302-303.

¹²¹ Isto, 299, 303.

plemića tako i kod pučana, o njihovu ili njegovu glasu, (tj. o onome) koji je na zlu glasu“.¹²² Onom o kome se javno govorilo da je kradljivac (*quorum est fama publica ipsos esse fures vel latrones*) ili bio pozvan da dođe na sud, ali se nije pojavio, osim novčane kazne, moglo se osuditi i odsijecanje uda, što je bila jedna od uobičajenih kazni za krađu.¹²³ U trećem dijelu odredbe nastalom 1392. propisano je da knez ima slobodu bez obzira na eventualno neslaganje sudaca sam izvršiti kaznu nad onima koji su na zlu glasu glede krađe. U 24. odredbi druge knjige reformacija „(O tome) da se ne jamči za strane kradljivce“ (*Quod non fiat fideiussio pro forensibus furibus*) određeno je da ako zbog krađe ili kakvog lošeg glasa bude uhvaćen stranac, za njega ne smije jamčiti stanovnik otoka Brača ili će biti kažnjen globom od sto malih libara (denara), a jamstvo ništavno.¹²⁴

5. 5. Položaj žena u srednjovjekovnim komunalnim društvima

Iako su od ranog srednjeg vijeka žene imale pravo naslijediti pokretnu i nepokretnu imovinu, naime, rimsko-bizantski zakon davao je jednaka prava svim nasljednicima, na kraju srednjeg vijeka polako će se ustaliti običaj da se umjesto nasljedstva uglednim ženama isplaćuje miraz kako bi se spriječilo dijeljenje posjeda. Tako su žene postupno gubile pravo na nasljedstvo nakon očeve smrti.¹²⁵ Ugledne žene mogle su se udati ili otići u samostan (ako nisu imale miraz), a jedini izlasci iz kuće bili su odlazak na misu i posjeti rodbini jer je trg kao javni prostor pripadao muškom poslovnom svijetu. Ženski svijet činila je kuća i susjedstvo. Zato nije neobično što su se ženskim vrlinama smatrale osobine poput marljivosti, stidljivosti, čednosti, suzdržanosti, skromnosti i šutljivosti. Žene nisu imale pravo naslijediti ni muževu imovinu, već su samo mogle dobiti doživotno pravo uživanja prihoda s njegova posjeda. Ipak, ako su bile imenovane gospodaricama, dobile bi velike ovlasti u upravljanju imovinom i nad maloljetnom djecom, što je u potpunosti ovisilo o odluci oporučitelja.¹²⁶ Udovice koje nisu imale pravo uživanja muževu imovine zapadale su u tešku financijsku situaciju, osobito ako su imale djecu. U najgorem slučaju molile su pomoć vlasti ili tutora koji je odlučivao o uzdržavanju djece. Situacija je mogla zahtijevati da se zadužuju, založe nekretnine ili sklapaju

¹²² „...querere tam per nobiles, quam etiam populares de fama illorum vel illius, qui malam famam habere.“ Isto, 303.

¹²³ Isto, 305, 410-411.

¹²⁴ Isto, 404-405.

¹²⁵ Zrinka Nikolić Jakus, „Između vremenitih i vječnih dobara: žene u dalmatinskim gradovima u ranom srednjem vijeku.“ u: *Žene u Hrvatskoj: ženska i kulturna povijest*, prir. Andrea Feldman (Zagreb: Ženska infoteka [etc.], 2004), 41-42, 53.

¹²⁶ Leksikon Marina Držića, s. v. „Žena“.

ugovore o uzdržavanju djece s rođacima ili zetovima, osobito ako su imale kćeri kojima je bio potreban miraz. Udovice su svakako imale više mogućnosti voditi poslove nego za vrijeme muževa života, a u posebnim okolnostima znale su ostvariti i znatne poslovne uspjehe pokazujući da nisu ništa manje sposobne od muškaraca.¹²⁷ Ipak, postoje slučajevi kada su udate žene ostajale pod legalnim nadzorom oca, osobito ako nisu imale djece pa su kao udovice mogle ponovno postati dio očevih planova o novoj udaji, ucijenjene oduzimanjem miraza ako ne budu poslušne.¹²⁸ Žene iz viših slojeva bile su isključene iz svih poslova, osim u izvanrednim situacijama (primjerice, muževi su im mogli dati ovlasti prokuratorica dok su bili odsutni), a u sudskim procesima mogle su sudjelovati tek preko posrednika. Za razliku od plemkinja, ostale žene imale su nešto više slobode kretanja i poslovnih aktivnosti.¹²⁹ U Dubrovniku su tako žene koje su pripadale građanskom sloju nekad bile bogatije od plemkinja i imale visoke miraze, mogle biti dio bratovštine, no bile su uvijek upisane u filijaciji prema ocu ili mužu. To im je otvaralo mogućnosti da sudjeluju u dobrotvornim i duhovnim aktivnostima, povezuju se i okupe izvan okvira vlastite obitelji.¹³⁰ Poslove su mogle voditi uz dopuštenje i posredovanje muža ili sina, koji su ih zastupali u poslovima i na sudu.¹³¹

Pučanke su imale mnogo veća prava u raspolaganju imovinom te su sudjelovale u privrednom životu grada. Mogle su obrađivati zemlju, vlastitu ili zakupljenu te se baviti određenim zanimanjem, primjerice kao pekarice, pralje, krčmarice, tkalje i dr.¹³² Obrtničke žene aktivno su pomagale mužu u njegovoj djelatnosti te su bile vrlo zaposlene. Zato je trgovački i obrtnički posao na malo morao uključivati rad svih članova obitelji. Za razliku od plemstva, obitelji su bile jednostavne strukture, dio obitelji su bili šegrti i pomoćnici, a razlika u godinama između supružnika bila je znatno manja. Zbog svega toga žene u braku bile su ravnopravne i imale pravo na vlasništvo.¹³³

Siromašnim ženama nije ostajalo više od toga da budu radnice u najmu ili da rade za malu plaću, hranu i stan.¹³⁴ Mnoge su žene tako bile sluškinje koje su živjele u kući gospodara. Osobito su mnogo posluge zapošljavale dubrovačke vlasteoske obitelji. Često su dolazile iz siromašnih i gladnih obitelji iz grada, ali i iz seoskog hercegovačkog zaleđa još kao

¹²⁷ Isto.

¹²⁸ Janeković Römer, 60.

¹²⁹ Leksikon Marina Držića, s. v. „Žena“.

¹³⁰ Zrinka Pešorda Vardić, „Pučka vlastela“: Društvena struktura dubrovačke bratovštine Sv. Antuna u kasnom srednjem vijeku, *Historical contributions = Historische Beiträge* 26/33 (2007), 233.

¹³¹ Leksikon Marina Držića, s. v. „Žena“.

¹³² Isto.

¹³³ Leksikon Marina Držića, s. v. „Obitelj“.

¹³⁴ Leksikon Marina Držića, s. v. „Žena“.

djevojčice u službu pomoćne sluškinjice za vrlo skromnu plaću, koja im često i ne bi bila isplaćena. Njihov je položaj ovisio o karakteru gospodara pa su u nekim obiteljima mogle razviti vrlo blizak odnos s obitelji i djecom, biti prijateljice i osobe od povjerenja svojim gospodaricama koje su se prema njima mogle odnositi i ravnopravno. Većina je tih žena ostajala neudana zbog nedostatka osoba suprotnog spola istog društvenog položaja. Ipak, nekima su gospodari dopuštali udaju te im znali tom prigodom i isplatiti plaću.¹³⁵ Nije bilo neobično da sluškinje postanu ljubavnice svojih gospodara pa i rode izvanbračnu djecu koja su bila i javno priznata, što pokazuje da je društvo toleriralo takve slučajeve, vjerojatno zato što su takve avanture pružale muškarcima utjehu unutar zahtjeva dogovorenog braka. Ta su djeca živjela s majkom, no u slučaju majčine smrti i u očevoj obitelji bez prava na nasljedstvo, osim ako drugih potomaka nije bilo pa bi i mogli dobiti dio nasljedstva. Često se imena nezakonitih sinova mogu pronaći na stranicama matrikula bratovština, a unatoč nezakonitom podrijetlu, ipak su im rodbinske veze značile neku vrstu prednosti, stoga su neki mogli ostvariti uspješne trgovačke i diplomatske karijere. Tako je sluškinjama rođenje nezakonitog vlasteoskog potomka moglo značiti i prednost pa i nije promatrano izrazito skandaloznim.¹³⁶

Iako nema dovoljno izvora da bi se moglo ući u dublji uvid u brojnost i odnos komunalnih vlasti prema ženama koje su se bavile prostitucijom, neki izvori svjedoče da su one čitavo vrijeme bile prisutne te ih se nije proganjalo ni izdvajalo sve do polovice 15. st. Tako je, primjerice 1409. u Dubrovniku propisano da smiju djelovati u samo određenom dijelu grada. Javne bludnice mogle su raditi u javnim kućama ili biti „slobodne“ djelovati u svojim kućama svodnika ili vlastitim. Stanovnici grada i stranci neskriveno su koristili njihove usluge koje su one i nudile otvoreno. Očito toleriranje prostitucije nije značilo da se ona nije smatrala grešnim, nečasnim i lošim zanimanjem. Nazvati nekoga prostitutkom (*meretrix*) bila je jedna od najčešćih verbalnih uvreda.¹³⁷ Takvi su slučajevi uvreda često završavali na sudu jer je vrijeđanje ženske časti moglo naštetiti reputaciji čitave obitelji i ugrožavalo čast muškarca koji se smatrao odgovornim za čast te žene. Upravo su zato uvrede koje su se odnosile na ženski promiskuitet znale biti upućene i muškarcima, osobito one koje su isticale nezakonitost podrijetla. Brojne statutarne odredbe svjedoče tomu da su javne bludnice bile mnogo manje zaštićene jer su predviđene kazne za zločine nad njima bile mnogo manje, naročito od uglednih žena.¹³⁸

¹³⁵ Janeković Römer 2007, 241.

¹³⁶ Pešorda Vardić 2007, 225.

¹³⁷ Ravančić 1998, 124-126.

¹³⁸ Vručina 2018, 47, 50.

5. 5. 1. Žena na lošu glasu

U srednjem vijeku bilo je rasprostranjeno mišljenje da su žene podređeni spol, ne samo fizički, već i intelektualno i moralno. Smatralo se da su žene povodljive, pasivne, nesposobne, zavodljive i hirovite, a da je jedino što ženu može pravilno usmjeriti na uzoran život vodstvo i kontrola muškarca. Bez obzira na to što su žene rađale, dar života pripisivao se muškarcu, dok je žena promatrana samo kao pasivna primateljica (često uspoređivana s posudom). Iako su postojali i drugačiji pogledi, u prvom redu Crkvena doktrina o braku kao ravnopravnoj zajednici žene i muškarca, žene su u srednjovjekovnim komunalnim društvima pripadale privatnoj sferi, odnosno bile vezane uz kućanstvo i djecu. Uzornom ženom smatrana je ona koja poštuje ograničenja koja je nametalo društvo. Za razliku od toga, žene koje su pokazivale znakove samovolje i nisu pazile na svoje ponašanje, odnosno odudarale od strogih modela ponašanja, smatrane su opasnima za obitelj i moralno posrnulima.¹³⁹ Opasnost za planirani brak koju je predstavljala ljubav bila je itekako prepoznata. Društveno prihvatljivo bilo je da brak dogovaraju otac i budući muž te da se zadovolje sve formalnosti, poput zaruka, ugovora i razmjene bračnog sporazuma. Brak je mogao biti dogovaran i na neformalnim susretima između budućih supružnika bez prisutnosti obitelji. No, to je dovodilo u opasnost da ukoliko obitelj zabrani brak, dođe do tajnog braka i obitelj bude izvrgnuta sramoti. Čak su i gradske vlasti statutima nastojale spriječiti samovolju žena u bračnim pitanjima. Kako se smatralo da žene ne mogu kontrolirati svoju seksualnost i ponašanje, ta je zadaća bila u rukama njihovih muževa i kasnije očeva na koje je padala i sramota ako se odgoj i kontrola pokažu neuspješnim.¹⁴⁰

U statutarnim odredbama dalmatinskih gradova žene se svrstavaju u kategorije, poglavito prema bračnom statusu ili kriteriju seksualnog morala.¹⁴¹ U njima se žene gotovo isključivo spominju kao djevice, udane žene, udovice, redovnice, poštene žene, priležnice, javne bludnice, žene na dobru glasu i žene na lošu glasu, te dakako i nazivaju sukladno svom društvenom položaju (kao plemkinje, sluškinje, itd.). Takav jednodimenzionalan pogled na žene koji ih identificira sukladno njihovom seksualnom ponašanju, odraz je nastojanja

¹³⁹ Leksikon Marina Držića, s. v. „Žena“.

¹⁴⁰ Janeković Römer 2007, 178.

¹⁴¹ Isto, 241.

komunalnih vlasti, ali i cijelog društva u kojem je ukorijenjen patrijarhat, da uspostavi nad njime strogu kontrolu.

U četvrtoj knjizi Splitskog statuta nalazi se 39. odredba: „Žene na lošu glasu ne smiju stanovati u blizini poštenih gospođa“ (*Quod mulieres, male fame non stent iuxta bonas dominas*) iz koje se može iščitati koje su se žene smatrale ženama na lošu glasu. Žene „na zlu glasu i loša načina života koje sramotno i razuzdano žive“ (*mulieres forenses male fame et male conditionis*) nisu se smjele nastaniti blizu dobrih gospođa ili ih se u protivnom moglo tužiti i protjerati s mjesta na kojem su se nastanile. U odredbi je objašnjeno i zašto je tomu tako. Smatralo se da život uz loše žene, dakle one koje razuzdano žive i nisu na dobru glasu, „kvari moral dobrih gospođa i dobrih i poštenih žena“ (*quia malarum mulierum consortia bonos mores corrumpunt*).¹⁴² I Skradinski statut u 92. odredbi „O silovanju žena“ (*De uiolentiis mulierum*) spominje žene zla glasa (*male fame*) koje naziva javnim bludnicama (*meretrix*).¹⁴³ Prema Rapskom statutu muževi su mogli iz kuće istjerati žene koje su na zakonit način dokazane preljubnicama (*meretrix legitime*) te zbog preljuba nisu mogle od muža dobiti za uzdržavanje ni dobra koja pripadaju njima. No, ako je utvrđeno da se radi o poštenoj siromašnoj ženi (*de mulieribus bonis parve conditionis*) koja nije istjerana zbog preljuba, već krivnjom muža, sud je imao ovlasti odlučiti koliko bi on morao davati za uzdržavanje te žene.¹⁴⁴

U Korčulanskom statutu može se vidjeti kako je društvo kažnjavalo ženu na lošu glasu koja bi uvrijedila drugu ženu na dobru glasu. Ni u jednom statutu nije pronađena odredba koja je predviđala kazne za obrnutu situaciju. Dakle, kazni za one koji uvrijede ženu na zlu glasu jednostavno nije bilo, što znači da je društvo smatralo lošu reputaciju vrijednom uvrede. Tako se u 13. odredbi reformacija „O bludnicama koje vrijeđaju poštene žene“ (*Meretricum iniuriantium bonas mulieres*) određuje da „ako svećenička priležnica ili (priležnica) kakve druge osobe ili javna bludnica“ (*quod aliqua concubina praesbyteri, vel alius personae, vel meretrix publica*) uvrijedi ženu koja je na dobru glasu (*mulieri bonae famae*), mora biti čitav dan zavezana na stup srama.¹⁴⁵ Kasnije je u 29. odredbi reformacija (vjerojatno iz 1397.) „O ženama na zlu glasu koje vrijeđaju (poštene žene)“ (*Mulierum malae famae iniuriantium*) kazna ublažena te se strogo određuje da: „ako koja žena na zlu glasu i (loša) života uvrijedi koju ženu na dobru glasu u (njenom) prisustvu ili odsustvu, pa (ta) bude tužena i (to) bude

¹⁴² Cvitanić 1987, 196, 153.

¹⁴³ Birin 2002, 215-216, 285-286.

¹⁴⁴ Margetić i Strčić 2004, 110-111.

¹⁴⁵ Cvitanić i Šeparović 1987, 93, 76.

dokazano, neka se išiba (trčeci) oko grada. I neka u tim stvarima bude dovoljno svjedočenje dviju žena.¹⁴⁶ Iz odredbi se izravno može vidjeti da su se u ovom statutu ženama na lošu glasu uglavnom smatrale javne bludnice i priležnice.

No, koliko su žene na lošu glasu bile u nepovoljnom položaju pred sudom govori 37. odredba četvrte knjige Splitskog statuta „O preljubima i silovateljima žena“ (*De adulterius et uiolatoribus mulierum*). U njoj se razlikuju četiri vrste kazni. Za silovanje djevica, opatica, udatih žena ili udovica, ako su na dobru glasu i poštene (*uel carnaliter cognouerit aliquam virginem, uel sanctimonialem, uel nuptam mulierem, uel uiduam; si talis mulier sit bone fame et bone opinionis*) kazna je iznosila dvjesto libara, što je viša kazna od ostalih. Ako je žrtva bila žena koja živi pošteno, no nije djevica, opatica, udata ili udovica, kazna je bila četiri puta manja, odnosno pedeset libara. No, ako se radilo o takvoj ženi koja je na zlu glasu, kazna je bila smanjena na čak deset libara, što je pet puta manje od prethodne, ali dvadeset puta manje od kazne ako se radi o ženi na dobru glasu, a djevici, opatici, udatoj ili udovici. Konačno, silovanje javne bludnice (*publicam meretricem*) kažnjavalo se sa svega sto solida, što pokazuje kako je društvo toleriralo, ali strogo osuđivalo i marginaliziralo žene koje su se bavile prostitucijom i ostavljalo ih gotovo potpuno nezaštićenima.¹⁴⁷ Na kazne za silovanje žena koje su djevice odnosi se odredba 66. četvrte knjige Rapskog statuta. Ako se radilo o djevicama koje su „žene poštene i dobrog glasa“ (*bonis mulieribus bonae qualitatis et conditionis*) kazna je iznosila sto perpera, od čega je polovicu dobivala ta žena te polovicu općina, a počinitelj je bio prognan iz Rapskog kotara na godinu dana. Ako krivac nije mogao isplatiti kaznu, naređeno je da mu se iskopaju oči. No, ako se radilo o ženama koje su bludnice, zaključeno je da se ne pristoji da kazna bude jednaka. U tom slučaju kazna je bila tek dvanaest perpera ili, u nemogućnosti isplate, rezanje šake okrivljenika. Ako je to bludnica koja drži javnu kuću, kazna je bila dvostruko manja te se krivca u nemogućnosti isplate bičevalo i žigosalo.¹⁴⁸ Da žene nisu bile jednake pred sudom neovisno o reputaciji unutar svojeg staleža, svakako pokazuje i dvanaesta odredba četvrte knjige Splitskog statuta. Uvrijediti plemkinju na sudu značilo je da će i novčana kazna biti veća. Tako je žena koja nije plemkinja ili ona koja je na lošu glasu, a uvrijedila plemkinju, morala platiti kaznu od deset libara, dok je plemkinja za uvredljive riječi plemiću plaćala globu od četrdeset solida.¹⁴⁹

¹⁴⁶ „...quod si aliqua mulier malae famae et vitae diceret alicui bonae famae mulieri, vel in praesentia, vel in absentia aliquam iniuriam et probatum fuerit, et accusata, frustetur circum ciuitatem, et in talibus duae mulieres possint testificari.“ Cvitanić i Šeparović 1987, 97, 80.

¹⁴⁷ Cvitanić 1987, 195, 152.

¹⁴⁸ Margetić i Strčić 2004, 213-215.

¹⁴⁹ Cvitanić 1987, 179.

Žena je unutar vlastite zajednice mogla dospjeti na loš glas ako je prekršila nepisana pravila koja su se odnosila na njezinu očekivanu ulogu u toj zajednici. Na dubrovačkim ulicama 1480. odvijala se prava drama kada je Nikola Jakovljević Bizia pokrenuo parnicu protiv Maruše, udovice Antuna Bratosaljića i kćeri dubrovačkog trgovca Jakova Butka koja se zbog očeva pritiska udala za Frana Marinovog de Menzea, premda je Nikola tvrdio da je ona već njegova zakonita žena te ne može biti udana za drugog muškarca. Skandalozan sudski postupak u kojem je ova žena bila u središtu i glasine koje su kružile o njoj značile su da je njezina reputacija zauvijek i nepovratno uništena, odnosno da se radilo o ženi koja je dospjela na loš glas. Prema iskazima svjedoka, gradom su kružile glasine o Maruši još tri godine prije početka parnice, što je doseglo svoj vrhunac krajem 1479. i početkom 1480. Kao mlada udovica koja je boravila u kući pokojnoga muža, no nije mu ostala i vjerna nakon smrti, što se smatralo čestitim i poštenim životom, već se sastajala i pregovarala o braku samostalno, odnosno bez podrške oca s Nikolom Biziom, Maruša je prešla sve granice društveno prihvatljivog ponašanja žene i tako bivala osuđena od vlastite obitelji i zajednice. Iako se iz drugih izvora može saznati da je optužena dobila parnicu, ona je izgubila nešto mnogo više – svoj ugled, podršku zajednice i na kraju ostala izbrisana iz društvene memorije. O tome svjedoči šutnja izvora, naima njezino se ime više nigdje ne spominje nakon 1481., kada je brat njezina pokojnog muža pokrenuo parnicu protiv nje i njezina muža Frana de Menzea, a izbačena je iz oporuke i same antuninske genealogije, gdje je navedena samo Franina sljedeća supruga.¹⁵⁰ Zdenka Janeković Römer izvrsno ilustrira što je to značilo za njezinu svakodnevnicu: „Ako bi pojedinac prekršio pravila svoje društvene skupine, bio je isključen. Prekidalo se posjećivanje, odnosi se nisu održavali, ta bi osoba bila isključena iz komunikacije, svečanosti i svakodnevnih zbivanja i sjećanja na vezu s njome bi blijedila. Čitavo je društvo osjećalo prijetnju kada je netko remetio ustaljeni red, pa tako i obitelj.“¹⁵¹

¹⁵⁰ Janeković Römer 2007, 28-29, 264-265.

¹⁵¹ Isto, 264.

6. Politička uloga glasina

6. 1. Pregled političkog razvoja dalmatinskih komuna u srednjem vijeku

Poseban politički razvoj dalmatinskih gradova, od kojih su mnogi zadržali kontinuitet s kasnoantičkom baštinom, očituje se u njihovoj težnji za političkom i društvenom izdvojenošću još od protukomunalnih vremena. Pod utjecajem političkog oblikovanja komuna na talijanskom tlu, sa stanovitim vremenskim zaostatkom u 12. i 13. st, slijedi oblikovanje upravnih tijela i samostalnih vlasti. Od nastanka konzulata u 12. st. do razvoja službe potestata (načelnika) kroz stoljeće kasnije, pojava vijeća koja zamjenjuju okupljenu zajednicu građana u skupštinu (nepraktičnu za brzo donošenje odluka) povremeno se sastajući u konzultativne svrhe, ili opet starije titule gradskog kneza, ovisno o odnosu između komune i vanjskih vlasti poput hrvatskog plemstva u zaleđu, ugarskih kraljeva ili Venecije, u 13. st. može se govoriti o oblikovanoj upravi dalmatinskih komuna.¹⁵² Kada su, uglavnom u 14. st., sastavljeni statuti gradova, čime je utvrđen pravni poredak te je uprava već ustrojena, završio je proces staleškog oblikovanja plemstva koje je za sebe zadržalo sve funkcije vlasti. Polako u svim komunama dolazi do zatvaranja vijeća, stalnih političkih zakonodavnih tijela gdje je uvjet za djelovanje postalo plemićko podrijetlo. Vijeću su bile podređene sve ostale komunalne službe, počevši od kneza ili potestata. Taj politički primat plemstva upravo iskazuju statuti, mijenjajući samo razumijevanje komune – ne više kao zajednice svih građana, već predstavničke uprave plemstva.¹⁵³

Usljed toga mijenja se i društveni status plemstva. Iako je svoje bogatstvo steklo trgovinom, ono svoj plemićki status temelji na plemenitom podrijetlu („božanskom autoritetu i antičkim korijenima“) iz kojeg proizlazi politička vlast te se umjesto trgovinom sve više bavi zemljoposjedom. Ono je pravno zaštićeno, odnosno povlašteno pred sudom mnogo blažim kaznama za prijestupe, a svoj povlašteni status iskazuje na razne načine, primjerice, posebnim propisanim pravilima ophođenja. Što se tiče crkvenih vlasti, u to se vrijeme odvija polagani proces isključivanja iz svjetovnih pitanja. Gradske vlasti nastoje nadzirati crkvene poslove i kontrolirati izbor u hijerarhijski visoke pozicije, što bilježe i statuti, no vjerska su i

¹⁵² Raukar 1980-1981, 100-101.

¹⁵³ Janeković Römer 2015, 69-70, 76.

sakramentalna pitanja ipak ostavljena nadležnosti kanonskog prava.¹⁵⁴ Stanovite promjene donosi mletačka kupovina Dalmacije početkom 15. st., nakon čega Mlečani nastoje dalmatinske komune ograničiti ne samo ekonomski, nego i politički, potičući ravnotežu među društvenim skupinama. Iako zadržava svoju povlaštenost i nadmoć koju mu donosi staleški položaj, plemstvo gubi političku prevlast. Ipak, komune zadržavaju svoje zasebnosti, statute i srednjovjekovni društveni sustav.¹⁵⁵ Dok se plemići sve manje posvećuju trgovinskim i poslovnim aktivnostima i okreću posjedu, bogati trgovci iz građanskog sloja nastavljaju stjecati bogatstvo, a neki postaju imućniji od plemićkih obitelji. Često su u kontaktu s plemićima, sudjeluju u diplomaciji pa čak i sklapaju brakove s plemkinjama.¹⁵⁶ Iako su izgubili mogućnost sudjelovanja u vlasti, izdvajaju se iz mase širokog puka i počinju prisvajati termin „građani“, čime se društvo komune dijeli u tri sloja – plemićki, građanski i sloj puka. Ta se nova gradska elita okupljala u bratovštinama,¹⁵⁷ građanskim udrugama dobrotvorne i vjerske naravi, što su pružale osjećaj sigurnosti i zajedništva svojim članovima, koji su često bili poslovno i rodbinski povezani. Kako je izgubljena svaka nada za aktivno sudjelovanje u politici, one su im pružile „institucionalnu podlogu u kojoj su samo oni držali vlast i tako činili svojevrsnu ‘pučku vlastelu’“.¹⁵⁸

6. 2. Statutarne odredbe protiv korupcije vlasti i *fama*

Statutima dalmatinskih gradova zajednička su nastojanja da se odredbama spriječi pojedine službenike da se okoriste vlastitim položajem i službom priskrbe sredstva koja nisu bila propisana plaćom. Odredbe su nastojale spriječiti duge mandate, izmjenjivale su službenike i sprječavale sukobe interesa.¹⁵⁹ Filip de Diversis zapisuje kako su u Dubrovniku postojali službenici koji su kontrolirali upravljanje dobrima općine poznati kao općinski nadzornici računa. Njihov je zadatak bio osigurati da se prihodi komune ne koriste za osobno bogaćenje pojedinaca ili u neprovjerene svrhe. Autor ovu službu smatra vrlo potrebnom te

¹⁵⁴ Isto, 72, 76-78.

¹⁵⁵ Raukar 2007, 33-34.

¹⁵⁶ Sabine Florence Fabijanec, „Društvena i kulturna uloga zadarskog trgovca u XIV. i XV. stoljeću,“ *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 22 (2004), 73-74.

¹⁵⁷ U bratovštini su mogla biti i vlastela, no radi se o mnogo manjem broju, iako se on vremenom povećavao s ciljem nadzora, kao dio društvene i političke kontrole plemstva. Posebnu korist od članstva imali su i pučani jer im je ono pružalo duhovnu sigurnost i zaštitu, kako se u bratovštini brinulo o sigurnosti svih članova. Pešorda Vardić 2007, 224, 233.

¹⁵⁸ Isto, 216, 221.

¹⁵⁹ Janeković Römer 2015, 78.

opisuje kako je pet izabranika provjeravalo knjige službenika s ciljem da otkriju korupciju i vrate ono što je nedozvoljeno uzeto i to još uz kaznu četvrtine vrijednosti koja je otuđena.¹⁶⁰

I odredbe Splitskog statuta pokazuju da je itekako postojala svijest o štetnosti korupcije. Dobar glas je onome tko je uhvaćen u koruptivnim radnjama bio ozbiljno narušen, štoviše i izgubljen jer se smatralo da je time izdano dano mu povjerenje i služba. U 56. odredbi četvrte knjige „O lupeštinama ozloglašanih službenika“ (*De furtis officialium maledictorum*) propisuju se novčane kazne za upravitelja ili službenike grada koji prime više nego je to propisano statutarnim odredbama za njihovu službu. Onaj tko je to prekršio, morao je vratiti dvostruko i platiti kaznu od deset libara ako je primio iznos manji od deset solida te 25 libara ako je primio više. No, težina ove odredbe bila je gora po reputaciju službenika jer su takvi službenici gubili vjerodostojnost i dobar glas, što je i navedeno kao svrha odredbe: „da bi prijestupnika kaznili za to predviđenim kaznama sa svrhom da vjerolomni gradski upravitelj i vjerolomni službenici ovoga grada (sami) zbog svojih krađa i protupravnih primanja trpe stid, štetu i sramotu i da to bude drugima kao opomena i da bi (načelnik i službenici) zakonito obavljali svoju službu.“¹⁶¹ U posljednjoj statutarnoj odredbi treće knjige „O ispitivanju presuda u građanskim parnicama“ (*De recognitione sententiarum in causis ciuilibus*) navedeno je neka se ljudima na lošu glas i krivokletnicima (*periuri et infames*) smatraju načelnik i suci koji za presudu na koju je uložena žalba ne ispituju protivni li se odredbama statuta ili kapitulu grada Splita te u konačnici donesu odluku o toj presudi.¹⁶² Iz odredbe je vidljivo da je utjecaj *fame* na osobu neovisan o političkoj ulozi i položaju moći u društvu. U 50. odredbi prve knjige određeno je da se komunalne službe ne smiju dati prijestupnicima poput krivotvoritelja notarskih isprava ili pečata, kradljivcima ulovljenima na djelu, krivokletnicima i izdajnicima splitske komune. No, onaj tko bi izabrao takvog čovjeka u službu i sam je nastradao jer je propisano da bi trebao biti kažnjen novčanom kaznom od pedeset libara, da više ne smije biti svjedok ni prisežnik, a na gradskom trgu trebalo se je to i razglasiti, upisati u gradski kapitulat i isključiti ga iz Vijeća, ako je izabrao nekog tko je napravio neki „očiti zločin“.¹⁶³ Vlastima je doista bilo važno da ne bude povjerena nikakva gradska služba onome tko je bio na zlu glasu zbog društvenih prijestupa. Ako je netko

¹⁶⁰ Diversis, 81.

¹⁶¹ „...et contrafacientes punire debeant in penis predictis ad hoc, ut falsi rectores et falsi officiales dicte ciuitatis de eorum furtis et iniustis acceptionibus uerecundiam et damnum et obprobrium patiantur, ut sit ceteris in exemplum et ut legaliter debeant eorum officium exercere.“ Isto, 207, 161-162.

¹⁶² Isto, 162, 127-128.

¹⁶³ Cvitanić 1987, 55.

preporučio nekoga na zlu glasu, ugrožavao je vlastitu *famu* u komunalnom društvu te riskirao da dospije na loš glas i izgubi povjerene mu službe.

6. 3. Glasine u vrijeme političke nestabilnosti

U ranom srednjem vijeku kretanje naoružanih skupina ili osvajača bilo je prvenstveno motivirano pljačkanjem, a tek potom naseljavanjem. Kako je takvo stjecanje imetka donosilo puno rizika jer je ovisilo o vojnim uspjesima i sreći, kasnije je u srednjem vijeku uglavnom bilo svojstveno došljacima, koje srednjovjekovni autori često nazivaju barbarima, poput, primjerice, Tatara ili Osmanlija.¹⁶⁴ Tijekom 15. st. kružile su na brodovima zabrinjavajuće glasine o napredovanju Osmanlija u zaleđu dalmatinskih komuna i izbjeglicama pred njima. Zabilježio ih je i Feliks Fabri kojeg su Rovinjani prestrašili strašnim pričama o uništavanjima Osmanlija na kopnu i moru.¹⁶⁵ Najpoznatiji zapis u hrvatskoj historiografiji o glasinama o vojnoj prijetnji jest opis Tome Arhiđakona koji piše o strahu koji su izazvale glasine o okrutnim upadima Tatara za vrijeme vladavine ugarskog kralja Bele IV. On vrlo detaljno opisuje kako su glasine potaknule ugarsku političku elitu na vojne pripreme i neuspjeli odgovor u srazu dviju vojski na rijeci Šaju 1241., gdje je Bela IV. pretrpio težak poraz. Nakon toga kralj se povlačio pred Tatarima, našavši utočište u Zagrebu i potom u Dalmaciji.¹⁶⁶ Glasine o razaranjima Tatara nagnale su mnoge ugledne pripadnike ugarskog plemstva da se sklone sa svojim obiteljima po raznim dalmatinskim utverdama i zaštićenim gradovima, među kojima je osobito važan bio Split. Upravo je brojnost bjegunaca koji su se skupljali unutar gradskih zidina značila i veću cirkulaciju različitih doživljaja i glasina o surovosti tog naroda, koja je pridonosila povećanju panike u splitskom društvu: „Tada su se građani pokolebali ne toliko zbog vlastitoga straha nego zato što su vidjeli da su Ugri sapeti očajnim strahom. Jedni su razmišljali o tome da napuste grad i da sa stvarima i obiteljima potraže zaštitu na otocima. Počeli su širiti isprazne glasine i izmišljati razne neutemeljene priče. Drugi su govorili da Tatari grade goleme strojeve i brojne ratne sprave, kojima će pokušati razrušiti ove gradove.

¹⁶⁴ Željko Rapanić, „Donare et dicare (O darivanju i zavjetovanju u ranom srednjem vijeku),“ *Starohrvatska prosvjeta* III/14 (1984), 162.

¹⁶⁵ Ladić 2012, 53.

¹⁶⁶ Hrvatska enciklopedija, s. v. „Bela IV.“

Drugi su pak tvrdili da oni nasipavaju gomilu zemlje i kamenja u visini brda i da će tako nadvisiti i lako osvojiti gradove.¹⁶⁷

U članku „Javna vlast i javnost u srednjovjekovnim komunama jugoistočne Europe“ Neven Budak zapaža tri načina formiranja javnog mišljenja u Splitu tijekom sukoba pred kraj 30-ih godina 13. st., koji opisuje Toma Arhiđakon. Radi se o svađi i ubojstvima između dva roda koja je zahvatila i podijelila u dvije stranke čitav grad. U tom trenutku na mjesto kneza birao se je netko od hrvatskih velikaša iz zaleđa, što je ovisilo o interesima raznih stranaka. Sukob je razriješilo tek dovođenje potestata iz Ankone, odnosno uvođenje tzv. latinske uprave, što se na vijeću složila čitava podijeljena javnost.¹⁶⁸ Kao što Le Goff razlikuje institucije koje su utjecale na javno mišljenje u srednjem vijeku kao predpropagandnom razdoblju, poput kancelarija, govornika i propovjednika te srednjovjekovnih kronika,¹⁶⁹ tako je iz ovog slučaja zamijećeno da se javno mišljenje formiralo okupljanjem zajednice na gradskom trgu, propovijedanjem u crkvi i djelatnošću pojedinaca, poput srednjovjekovnih kroničara (kao što je to Toma), koje Budak naziva „opinionmakers“. No, za ovaj rad važnije je to što je prepoznato da su i glasine utjecale na formiranje javnog mišljenja. One su mogle brzo utjecati na promjene raspoloženja okupljene zajednice, upravo zato jer su se širile mnogo brže od provjerenih „političkih“ vijesti.¹⁷⁰ Upravo zbog toga glasine su stjecajem okolnosti mogle utjecati i na važne odluke prije nego što su njihovi donositelji dobili točne informacije, kao što je to prikazano u ulomku „Opsade Zadra“. Tu je opisana neuspjela zadarska diplomatska misija hrvatsko-ugarskom kralju Ludoviku koji je s vojskom krenuo u pohod na gradove i utvrde u Hrvatskoj i Dalmaciji. Zbog glasina (*tales rumores*) da se kralj vratio u Ugarsku, izaslanici su prekinuli misiju i vratili se u Zadar, a ta je odluka naišla na opće neodobravanje i plemića i pučana.¹⁷¹ Upravo su glasine o dolasku kraljeve vojske (*rumores de exercitu*) u pomoć za vrijeme mletačke opsade davale poticaj Zadranima na otpor snažnijem neprijatelju, no kada su one utihnule i započeli društveni nemiri, Zadranima su bili spremni na predaju.¹⁷² U „Opsadi Zadra“ zapisana je i jedna epizoda koja prikazuje kako je raspoloženje

¹⁶⁷ „Tunc uero ciues non tantum proprio titubantes pauore, quantum ex eo, quod uidebant Hungaros desperabili metu constringi, cogitabant aliqui ciuitatem deserere et cum rebus et familiis ad insularum presidia se conferre. Ceperunt autem uanos agitare rumores, confingentes opiniones uarias et inanes. Dicebant alii, quod ingentes machinas et plurima instrumenta bellica Tatari fabricarent, quibus ciuitates has deicere conabuntur. Asserebant alii, quod ad montis instar terre ac lapidum cogierem aceruabant et sic ciuitatibus supereminentes facile eos esse capturos.“ HS, 251-253.

¹⁶⁸ Budak 2005, 579.

¹⁶⁹ Xifra i Collell, 715.

¹⁷⁰ Budak 2005, 579.

¹⁷¹ *Obsidio*, 128-129.

¹⁷² Isto, 162-163.

zajednice moglo dovesti i do reakcije gradskih vlasti. Zbog glasina (*pro rumore exacto*) o zarobljavanju na prevaru tri zadarska plemića i dva pučanina za vrijeme opsade, vlasti su odlučile da se pošalje neki biskup kako bi dobio odgovor od mletačkog kapetana galije gdje su bili zarobljenici.¹⁷³ Reakcije vlasti za vrijeme te opsade potaknuli su i nemiri pučkog sloja stanovništva. Iako autor nije precizno naveo pozadinu pobune, ona nije bila politički motivirana, no ipak je u historiografiji upamćena kao prva pobuna pučana.¹⁷⁴ Zbog straha od sukoba unutar grada, odlučeno je u jednom trenutku da se pošalju izaslanici za pregovore s Mlečanima, no oni su završili neuspješno, podjarmivši još više neke pučane na pobunu. I neki plemići pobunili su se protiv tvrdoglavosti vlasti koja nije htjela predaju i s nekim pučanima skovali su urotu, no ona je ugušena, što je prestrašilo i nakratko smirilo šire gradske slojeve.¹⁷⁵

Rapski je statut jednom odredbom propisivao kaznu za one koji pokreću glasinu koja dovodi do političkih nemira. U četvrtoj odredbi prve knjige Rapskog statuta spominje se izraz *rumor*.¹⁷⁶ Ona se odnosi na vrijeme kada bi bilo prazno mjesto gradskog kneza i u skladu s nedostatkom njegova autoriteta pojačana politička nesigurnost. U slučaju da zbog neke glasine tada dođe do naoružane strke bez upućenosti Vlasti, predviđa se kazna za četvero ljudi za koje se dokaže da stoje iza glasine u iznosu čitavih sto perpera ili odsijecanjem ruke onome tko ne može platiti. Kazni prema odredbi ne mogu izbjeći ni oni koji su na glasinu reagirali pa je svatko odredbom bio dužan platiti dvanaest perpera. U odredbi je istaknuta nužnost brzine djelovanja potkneza i sudaca (ili samo sudaca u odsustvu potkneza), a ako se ne bi stigla izvršiti presuda, budući je Knez sa sucima unutar četiri mjeseca od preuzimanja dužnosti bio dužan preuzeti odgovornost za njezino izvršenje.¹⁷⁷

¹⁷³ *Obsidio*, 262-263.

¹⁷⁴ Neven Budak, „Obsidio Jadrensis kao povijesno i književno djelo naše predrenesanse,“ *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 23/10 (1983-1984), 135.

¹⁷⁵ *Obsidio*, 250, 252, 254.

¹⁷⁶ Izraz se pojavljuje pretežno u prvoj rečenici odredbe: „Item, si tempore dictae vacationis comitatus aliquis vel aliqui current ad rumorem cum armis, sine invocatione Dominationis, quattuor, qui fuerint inventi per legitimas probationes principales dicti rumoris, condemnentur in perperis centum, et omnes alii incurrentes ad dictum rumorem in perperis duodecim pro quolibet, quae condemnationes exigantur per ipsos vicecomitem et iudices quam citius fieri poterit per sacramentum.“ Margetić i Strčić 2004, 228.

¹⁷⁷ Isto, 229-231.

7. Ekonomska uloga glasina

7. 1. Ekonomske prilike u dalmatinskim komunama u srednjem vijeku

Vrhunac ekonomskog razvoja dalmatinskih komuna u drugoj polovici 14. i početkom 15. st. posljedica je promjena što su započele zacijelo još od protokomunalnih vremena, no oskudnost pisanih izvora ne ostavlja mogućnost da se one preciznije ocrtaju samo od pretpostavke da su morale postojati trgovačke veze kopna i mora. Koliko god je malo izvora sačuvano o 12. st., sustav ugovora o prijateljstvu Dubrovnika, Zadra, Trogira i Splita, pokazatelj je da se ekonomske veze tih dalmatinskih komuna protežu od balkanske unutrašnjosti do talijanskih luka preko Jadrana. U 14. st. kada se politički povezuju kontinentalni i obalni dio hrvatskih zemalja, dolazi do općenitog gospodarskog rasta jadransko-balkanskog područja. On je odolilo svim političkim previranjima, demografskim padovima, ekonomskim pritiscima Venecije i fiskalnim zahtjevima Anžuvina.¹⁷⁸ Osmanlijski prodori od 60-ih godina 15. st. značili su početak demografskog rasapa hrvatskih zemalja u srednjem vijeku, ali i ekonomske probleme za dalmatinske komune zbog znatnog slabljenja ekonomskih veza s unutrašnjosti ugroženom vojnim razaranjima koji se očituju u privrednom zastoju nakon 1500. g.¹⁷⁹

Ono što je ključno kada se govori o gospodarskom životu dalmatinskih komuna je da se on znatno razlikovao ovisno o geoprivrednim značajkama određenim geografskim položajem distrikta i političkom vlasti u zaleđu komuna. Distrikti komuna širili su se prema unutrašnjosti i na obližnje otoke te su do prve četvrtine 15. st. bili končano oblikovani. Na to su utjecali i složeni politički odnosi sa zaleđem i međukomunalni sukobi oko granica pa su se zato otočni dijelovi distrikta koji su više ovisili o zemljopisnim karakteristikama oblikovali brže. Ovisno o razlikama u omjerima površina distrikata i vrsti zemljišta, iako su osnovne grane proizvodnje bile jednake, poput vinogradarstva, stočarstva, ribarstva i obrta, u komunama su pojedine više ili manje prevladavale ili zaostajale. Primjerice, veličina zadarskog distrikta je bila pogodnija za intenzivniji razvoj stočarstva koje je bilo rašireno u svim distriktima, ali i uvjetovala je da u njemu prevladava uz vinogradarstvo i proizvodnja

¹⁷⁸ Tomislav Raukar, „Komunalna društva u Dalmaciji u IV stoljeću,“ *Historijski zbornik XXXIII-XXXIV* (1980-1981), 140, 160.

¹⁷⁹ Tomislav Raukar, „Hrvatska na razmeđu XV. i XVI. stoljeća,“ *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu* 17/1 (1990), 10-11.

žita, dok je u splitskom zbog prostorne skučenosti voćarstvo i vinogradarstvo bilo mnogo izraženije. No, nije samo najveća površina distrikata Zadra i Dubrovnika učinila te komune ekonomski najjačim dalmatinskim gradovima. Za Dubrovnik je to bilo rudno bogatstvo njegova zaleđa, a za Zadar kontrola nad paškim solinama i trgovina soli. Ipak, ono što se najpravnomjernije u dalmatinskim komunama razvijalo bilo je obrtništvo. Gradski obrtnici su i trgovci izravno djeluju u balkanskom zaleđu, dok je to primjerice mnogo manje vrijedilo za otoke koji su ovisili o vlastitoj zatvorenoj privredi. Oni su imali i važnu posredničku vezu kao izvoznici sirovina iz zaleđa prema zapadnom tržištu ili uvoznici odande gotovih proizvoda.¹⁸⁰

U gradskom prostoru različiti su dijelovi grada pokazivali i različiti intenzitet gospodarske aktivnosti. Svakako je najaktivniji dio dalmatinska grada bila luka. Tu su pristajali brodovi s različitih plovnih ruta prema drugim jadranskim i mediteranskim lukama.¹⁸¹ Luka je bila središte uvozno-izvozne trgovine, mjesto na kojem su se razvile djelatnosti ovisne o pomorskom prometu, poput prodaje ribe i gradnje brodova, mjesto ubiranja poreza i kraljevskih prihoda te je kao prostor ključnog obrambenog interesa imala i vojnu važnost. Brojne statutarne odredbe pojedinih komuna pokazuje koliko je vlastima bilo važno držati kontrolu i red u gradskim lukama te pružaju uvid u njihovo korištenje.¹⁸²

Središte okupljanja i ekonomske aktivnosti grada bio je trg. U srednjovjekovnim gradovima moglo se nalaziti više trgova različite funkcije, primjerice komunalni trg ispred gradske palače kao u Splitu, katedralni trg ispred katedrale ili sajmišni trg, odnosno gradska tržnica. No, u manjim gradovima na malom se prostoru moglo pronaći građevine različite funkcije, kao na primjeru Trogira. Vrlo je važno bilo da se u blizini nalaze komunalne službe ili kancelarija za sklapanje poslovnih ugovora. Tu su skupljao i porez te su komunalni službenici provodili kontrolu kvalitete namirnica.¹⁸³ Regulacija je bila poprilično stroga o čemu svjedoče razne statutarne odredbe pa tako i jedna odredba splitskog statuta. Prema njoj, osobitu su ulogu imali službenici koji su bili izabrani da kontroliraju prodaju i kupovinu mesa i ribe. Za gradske je vlasti bilo nužno da se mesnice i ribarnice pridržavaju statutarne odredbe te na taj način kontroliraju prodaju živežnih namirnica u gradu. Zbog toga je 57. odredbom druge knjige Splitskog statuta bilo određeno da načelnik svaka tri mjeseca u Velikom vijeću grada Splita izabere četiri dobra i poštena čovjeka (*quator bonos et fideles homines*) i to

¹⁸⁰ Raukar 1980-1981, 150, 152.

¹⁸¹ Raukar 2007, 17-18.

¹⁸² Irena Benyovsky, „Gospodarska topografija Trogira u srednjem vijeku,“ *Historical contributions = Historische Beiträge* 24/28 (2005), 41-42.

¹⁸³ Isto, 25-26.

jednog iz svake gradske četvrti da budu službenici. Njihov je zadatak bio pogledati i ispitati prodaje li se meso, perad i druge živine prema odredbama gradskog statuta, odnosno kupuju li kupci dopuštenu količinu tih namirnica. Ako bi prodavali ili kupovali više ili protivno odredbama statuta, imali su pravo kupce i trgovce tužiti na sudu te se „njihov izvještaj smatra punim dokazom“. Prema svojoj zakletvi, načelnik je bio obavezan svaki mjesec ispitivati rad prodavača mesa i živežnih namirnica te kažnjavati one koji krše propise gradskog statuta.¹⁸⁴ Statutarne odredbe određivale su i gdje se koja roba smije prodavati i što nije dozvoljeno ili u kojoj je mjeri nešto dozvoljeno prodavati na gradskoj tržnici. Tako se u Dubrovniku nije moglo prodavati grožđe i žitarice na Placi, a ispred katedrale je određeno da se prodaje kruh, sir i povrće.¹⁸⁵

U blizini trgovačkih središta grada koncentrirana se sve više proizvodnih djelatnosti, iako se to ne može reći za sve obrtničke radionice, primjerice izvan ili na samom rubu grada bile su one u čijem se proizvodnom procesu stvaralo mnogo otpada, kao što su mesarske radionice ili za proizvodnju vunenog sukna. U Zadru su se oko Velikog trga u kasnom srednjem vijeku spominju ulica zlatara i ulica krojača, što pokazuje privlačnost jezgre za takve djelatnosti.¹⁸⁶ Najčešći obrtnici bili su postolari, krojači, zlatari, slikari, bojadisari, klesari, drvodjelci, zidari, graditelji i brodograditelji i dr. Njihova je proizvodnja uglavnom pokrivala lokalne potrebe te se manji dio proizvoda izvozi. Za razliku od prerađivačkih i obrtničkih, sitni obrti nisu pružali priliku za znatno stjecanje kapitala i sporo su se tehnološki razvijali. U dalmatinskim gradovima bila su razvijena i trgovačka društva koja su okupljala znatniji kapital. Ekonomskom uzletu 13. st. u Trogiru svjedoči kapital jedne kompanije od 6800 mletačkih libara. Roba se uglavnom prodavala na trgu, gradskim radionicama i dućanima te su se na gradskim ulicama obavljali poslovi, sklapali ugovori i čitale oporuke.¹⁸⁷

7. 2. Glasine s mora

Osim prijenosa robe pomorskim putevima putovala je usmena riječ. Trgovci su bili vrsni i poznati prenositelji priča i usmenog znanja. Trgovački i pomorski izrazi miješali su se i

¹⁸⁴ Cvitanić 1987, 50, 60-61.

¹⁸⁵ Benyovsky 2005, 27.

¹⁸⁶ Raukar 2007, 18-19.

¹⁸⁷ Benyovsky 2005, 29.

prenosili su se na trgovačkim brodovima iz raznih krajeva.¹⁸⁸ Trgovci su se smatrali nositeljima komunikacije lokalnih društava s vanjskim svijetom. Razne su se priče prenosile brodovima od luka do luka, trgovačkih trgova, ulica pomorskih četvrti obogaćujući se novim i zanimljivim detaljima.¹⁸⁹ Na brodovima su od Venecije do Palestine plovnim putem uz istočnu obalu Jadrana prolazili i hodočasnici. Krešimir Kružić razmatra mornare na brodovima kao najvjerojatnije širitelje netočnih informacija o tome kako su nastale ruševine Biograda koje su hodočasnici bilježili u svojim itinerarima.¹⁹⁰ Zanimljivo je primijetiti kako su putnici lako prihvaćali lokalne priče koje bi čuli na putovanju. To se naročito odnosilo na svetačke legende, priče o čudima, ali i čudovištima.¹⁹¹

Ipak, na ekonomski život dalmatinskog grada najveći utjecaj imale su glasine o kugi. Dominikanac i hodočasnik Feliks Fabri na putovanje u Svetu zemlju krenuo je iz Ulma 1483. g. U Veneciji se ukrcao na brod kojim je plovio diljem jadranske obale i svoje dojmove zabilježio u putopisu. Spomenuo je kako se posada nije zadržavala u Zadru jer je gradom harala kuga. No, i gradske su vlasti izbjegavale pustiti brodove i trgovce koji su dolazili iz mjesta za koje je stigao glas da je u njima u jeku kužna epidemija.¹⁹² Zato su takve glasine komunalne vlasti zacijelo vrlo ozbiljno shvaćale. Iako se ne može pronaći mnogo podataka kako su se odnosile prema njima, ipak u dubrovačkim izvorima postoje jasni tragovi koji naglašavaju da je borba protiv neutemeljenih glasina o epidemiji u gradu morala biti važan dio ekonomske politike komune. U „Odlukama dubrovačkih vijeća 1390.-1392.“ više je odredbi bilo posvećeno kontroli dolazaka iz mjesta zaraženima kugom, odnosno *contra venientes de locis pestiferis*.¹⁹³ Tako je 21. lipnja bilo određeno da se rektoru i malom vijeću daju slobodne ruke da postave dužnosnike koji bi trebali zabraniti da ulaze u grad oni koji dolaze iz mjesta zaraženih kugom.¹⁹⁴ Za vlasti je bilo nužno da imaju točne informacije o

¹⁸⁸ Jonathan Hsy, *Trading Tongues: Merchants, Multilingualism, and Medieval Literature (Interventions: New Studies Medieval Cult)* (Columbus: The Ohio State University Press, 2013), 43.

¹⁸⁹ Zato su primjerice pomorci i trgovci imali važnu ulogu u prenošenju svetačkih legendi i kultova, naročito u 15. i 16. st. kada se intenzivira trgovina na Mediteranu. Maria Giuseppina Meloni, „On the merchant routes. The diffusion of the cult of the Madonna of Bonaria in the Mediterranean (15th - 16th Centuries),“ *RiMe. Rivista dell'Istituto di Storia dell'Europa Mediterranea* 1/2 (2017), 116.

¹⁹⁰ Krešimir Kružić, „Njemački hodočasnici 15. i 16. stoljeća o Zadru,“ *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 50 (2008), 68-69.

¹⁹¹ Zoran Ladić, „Komune i stanovnici Istre i Dalmacije u očima stranih hodočasnika u kasnom srednjem vijeku s posebnim obzirom na moguće predrasude i nesporazume,“ u: *Prilozi iz hrvatske historiografije. Zbornik radova sa znanstvenih kolokvija 2009.-2011.*, ur. Zrinko Novosel (Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2012), 61.

¹⁹² Isto, 51, 55.

¹⁹³ *Odluke dubrovačkih vijeća 1390.-1392.*, prir. Nella Lonza i Zdravko Šundrica (Zagreb: HAZU; Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2005), 76, 80, 113, 130, 153, 183.

¹⁹⁴ „Pp. de dando libertatem domino rectori et suo minori consilio de faciendo officiales qui debeant vetare more solito quod non veniant intra civitatem venientes de quibuscumque locis pestiferis nisi secundum ordinem

kojim se to mjestima radi. Dolazak epidemije, odnosno glas o kugi u Dubrovniku dovodio je pak u nepovoljan položaj trgovinu komune i remetio trgovačke aktivnosti, pošto su brodovi izbjegavali pristajati u takva mjesta, a trgovcima iz zaraženog grada mogao biti ograničen ulazak na njihova trgovačka odredišta. U kasnijim izvorima postoje tragovi kako je vlast zato nastojala kontrolirati glasine o kugi u gradu. Najstroža je kazna, odnosno mučenje i smrt, 1675. g. dosuđena jednom doktoru pod optužbom da je mletačkim vlastima dao lažne informacije da su u gradu od kuge umrli dva trgovca.¹⁹⁵ Potreban je detaljniji uvid u izvore iz tog vremena kako bi se saznalo radi li se o izoliranom slučaju kojim je bila namjera presudom zastrašiti one koji bi bez znanja komunalnih vlasti prenosili informacije o kugi u gradu ili je izricanje takvih kazni bila uobičajena pojava.

Najvažniji element trgovine pomorskih društava u srednjem vijeku bila je razmjena dobara. Osim na trgovačke aktivnosti usmjerene na dobit, razmjena dobara između trgovaca ili primanje i distribucija darova, primjerice podanika gospodarima u zamjenu za nakit ili oružje ili unutar vlastitog društvenog sloja, igrale su značajnu ulogu u društvu. Mnoga su dobra mogla promijeniti svog vlasnika na mnogo brutalniji način, odnosno otimanjem, pljačkanjem i zapljenom brodova.¹⁹⁶ Iako su napadi često bili isplanirani, mnogi su se trgovci i pomorci povremeno znali okretati piratstvu na svojim trgovačkim putovanjima ako su se osjećali sigurno u svoju pobjedu. Gusari su često i surađivali s okolnim komunalnim lukama.¹⁹⁷ Plijen koji su opljačkali oni koji su se bavili piratstvom prodavao se na raznim tržištima. No, ipak radilo se o vrlo riskantnom, a kako često ta roba nije mogla biti prodana ili bi morala biti prodana po niskim cijenama, onda i ne baš isplativom poslu.¹⁹⁸ Iako je velik broj napada završavao bez žrtava, koje su se češće događale u slučaju takvih pljački za vrijeme ratnih sukoba,¹⁹⁹ glasine o gusarima izazivale su nemir u komunalnim društvima. Tako Toma Arhidakon piše da su glasine o omiškim gusarima (*rumor huius pestis* kako ih naziva autor) koji su se sukobili sa Splićanima i pljačkali otoke izazivale studenu drhtavicu na otoku Braču kada su doplovili do otoka.²⁰⁰ Zanimljivo je primijetiti kako su u narativnim izvorima

statendum, et de dando libertatem dictis officialibus ded inponendo penam et penas contrafacientibus prout eis videbitur expedire pro dicto officio suo exequendo.“ *Odluke dubrovačkih vijeća 1390.-1392.*, 113.

¹⁹⁵ Risto Jeremić i Jorjo Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika II* (Beograd: Centralni higijenski zavod, 1939), 67-68.

¹⁹⁶ Dirk Meier, *Seafarers, Merchants and Pirates in the Middle Ages* (N. Y.: Boydell Press, 2006), 6.

¹⁹⁷ Thomas K. Heebøll-Holm, *Ports, Piracy and Maritime War: Piracy in the English Channel and the Atlantic, c. 1280-c. 1330* (Leiden: Brill, 2013), 54.

¹⁹⁸ Catherine Wendy Bracewell, *Senjski uskoci: piratstvo, razbojništvo i sveti rat na Jadranu u šesnaestom stoljeću*, preveli Nenad Popović, Mario Rossini (Zagreb: Barbat, 1997), 111-112.

¹⁹⁹ Heebøll-Holm, 53.

²⁰⁰ HS, 208-209.

izvještaji o takvim situacijama do autora teksta vrlo često dolazili glasinama. U „Opsadi Zadra“ zabilježen je zanimljiv slučaj gdje se širio glas o napadu zadarskih gusara koji su brutalno ubili i opljačkali neke redovnike. Zatim su otplovili u Zadar te su se ukradena dobra izložila na prodaju na gradskom trgu, bez pokretanja postupka protiv njih,²⁰¹ što bi se moglo pripisati ratnim okolnostima u komuni.

7. 3. Trgovci na dobru i zlu glasu

U svom najpoznatijem djelu „O trgovini i o savršenu trgovcu“ (*Il libro dell' arte di Mercatura*) iz 1458. g., Benedikt Kotruljević između ostaloga govori i o moralu i društvenim vrlinama trgovaca. S filozofske strane autor mijenja dotadašnju nepovjerljivu percepciju trgovaca kao sumnjivih i grešnih ljudi koji akumuliraju bogatstvo i materijalna dobra nauštrb duhovnih te ističe njihovu važnost za bolji život i bogaćenje društva i pojedinca. Vrlinama trgovaca smatra poduzetnost, marljivost i radnu etiku.²⁰² No, *persone infame et adulteratori della mercatura* za njega su oni koji su te vrline iznevjerili, oni koji su bankrotirali i skloni prevari. Bankrot je u komunalnim društvima s etabliranim i moćnim trgovačkim slojem odražavao izvrtanje temeljnih vrijednosti u srednjovjekovnim društvima – povjerenje i poštenje. Oni koji su ih prekršili dospijevali su na loš glas i mogli su biti isključeni iz javnih i privatnih aktivnosti. U nekim srednjovjekovnim statutima iz sjeverne Italije postojao je običaj poznat kao *pittura infamante* na kojoj se u obliku karikature prikazivao bankrot na zidovima javnih zgrada kao vječna sramota (*perpetuam infamia*). U tim najrazvijenijim trgovačkim komunama, ništa nije predstavljalo veću prijetnju teško stečenoj ekonomskoj, društvenoj, kulturnoj i u konačnici političkoj hegemoniji trgovačkog sloja, nego trgovac koji je iznevjerio povjerenje i nije vratio krediti i novac koji mu je bio povjeren.²⁰³

Poštenje je bilo glavna odlika dobrog trgovca, čiji se ugled u slučaju uvrede također branio pred gradskim sudom. Stoga su jedne od najčešćih uvreda kojima se mogao ozbiljno povrijediti ugled trgovca bile one koje su optuživale za krađu, osobito ako trgovac ne bi vratio pozajmljeni novac, te prozivanje trgovca Židovom, pošto je kršćanski svjetonazor tada

²⁰¹ *Obsidio*, 182.

²⁰² Vito Piergiovanni, *Norme Scienza E Pratica Giuridica Tra Genova E L'Occidente- Vito Piergiovanni N Copertina flessibile – 1 gennaio 1900* (Genova: Atti Della Società Ligure Di Storia Patria, 2012), 636-637; Hrvatska enciklopedija, s. v. „Kotrućević, Benedikt“, pristup 6. 6. 2022., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=33482>

²⁰³ Piergiovanni, 648.

lihvarenje smatrao strogo društveno neprihvatljivom praksom koja se povezivala s Židovima.²⁰⁴ U odredbama dalmatinskih statuta ne može se pronaći puno podataka o reputaciji trgovaca u komunalnim društvima. No, u jednoj odredbi vidljivo je da je dobar glas donosio i trgovcima bolji položaj na sudu. Tako 46. odredba Skradinskog statuta propisuje da se onom trgovcu kod kojega se pronađe ukradena stvar, a prisegne da nije znao da je stvar ukradena i ne poznaje prodavatelja od kojeg ju je kupio, vjeruje ako je na dobru glasu (*bona fama*). Tada se ista stvar vraćala originalnom vlasniku, a trgovac držao za njezinog prodavatelja. No, ako je trgovac dokazao vjerodostojnost stvari prikladnim očevidcima da ju je kupio, onda je mogao kupcu naplatiti cijenu stvari, a onaj koji ju je izgubio primiti svoje ako želi. Obojica su u slučaju gubitka većeg od pet libara morali kuriji prijaviti štetu te je kupac ukradene stvari morao prisegnuti da nije znao da kupuje ukradenu stvar nakon čega ju je mogao kupiti po dogovorenoj cijeni.²⁰⁵

²⁰⁴ Vručina 2018, 57.

²⁰⁵ Birin 2002, 204, 272.

8. Zaključak

Pretraživanje izvora pokazalo je da unatoč nedostatku istraženosti ove teme građa iz dalmatinskih gradova u razvijenom i kasnom srednjem vijeku sadrži mnogo informacija o ulogama glasila u javnom životu dalmatinskih komuna. Stoga su i rezultati ovog istraživanja izrazito raznoliki. Srednjovjekovna komunalna društva u kojima je opći dojam o pojedincu bio neodvojiv od govora, a govor imao ključnu ulogu u izgrađivanju povjerenja zajednice, javnim su govorom svojim članovima pridavali status i čast. Očekivano da će se o djelima pripadnika društva govoriti i suditi, moć javnog mnijenja ili *fama* postala je dio sudskih procesa u kojima se je od svjedoka tražilo da osim svoga svjedočanstva potvrde ono što se govori ili javni glas, najčešće označen izrazom *publica vox et fama*. Sudski spisi pokazuju da se doista u nedostatku drugih dokaza sudstvo komune oslanjalo na javno mnijenje. To je najvidljivije u slučajevima dokazivanja krvnog srodstva na sudu zbog podjele imovine pokojnika u okolnostima epidemije, kada je bilo otežano oporučno zapisivanje, gdje su, primjerice, svjedoci u Zadru potvrđivali javni glas o tome tko je nečiji potomak. Čak su i neki statuti u rijetkim slučajevima propisivali da se, osim svjedočenja određenog broja svjedoka, javno mnijenje ili *fama publica* također smatra zakonitim dokazom.

Statuti dalmatinskih gradova naročito su bogati izvori u kojima se vrlo često može pronaći spomen ljudi ili muževa na dobru glasu (*bona fama, bona opinio*) te nešto manje onih na lošu glasu (*mala fama*). Izrazi *bonus hominus* i drugi vezani su uz osobu dobre reputacije i ugleda u službi suda ili komune na koju se moglo računati da je vjerodostojna, da će postupiti pravedno i biti od pomoći sudu u istrazi, odnosno, koja je uživala povjerenje zajednice. U Dubrovačkom statutu taj je izraz označavao i odličnike grada Dubrovnika. Statuti otkrivaju i grijeha protiv društva koje je netko morao počiniti da dospije na loš glas; to su bili oni koji su počinili veći društveni prijestup poput izdajnika komune, krivotvoritelja, kradljivaca, korumpiranih službenika, ali i oni koji su poznati kao varalice i osobe razuzdanog načina života. Posljedica takvog ponašanja očitovala se ne samo u propisanim kaznama protiv zločina, već i gubitka povjerenja zajednice. Takvi ljudi, neovisno o društvenom položaju, nisu smjeli biti svjedoci na sudu i na njih je padala sumnja kada bi se nešto loše dogodilo. U statutima se može pronaći mnogo manje informacija o javnom glasu žena. Uglavnom se spominju žene na lošu glasu, odnosno one koje su živjele izvan nepisanih normi čednog i suzdržanog ponašanja na koje ih je društvo obvezivalo. Nekoliko statuta žene na lošem glasu izjednačava s javnim bludnicama. Za prijestupe poput uvreda koje su skrivile žene ili najgori

prijestup protiv žena, silovanje, kazne su se razlikovale s obzirom na društveni položaj, no i javni glas, tako da su one na lošu glas u nepovoljnijem položaju na sudu. I unutar vlastitog društvenog sloja žene su mogle dospjeti na loš glas ponašanjem koje je bilo protivno njihovoj očekivanoj ulozi u toj zajednici. Širenje glasina o mogućem neprihvatljivom ponašanju žene moglo je značiti da je njezin glas nepovratno uništen. Ako se radilo o imućnim slojevima društva, žene su za neprihvatljivo ponašanje mogle biti kažnjene isključivanjem iz svih društvenih veza i komunikacija unutar svoje zajednice.

Srednjovjekovni autori bili su itekako svjesni opasnosti širenja neprovjerenih priča u trenucima neizvjesnih društvenih zbivanja, najčešće u izvorima označenim terminom *rumores*. Ako nisu donosile ništa dobroga, one su mogle navesti vojskovođe na djelovanje ili širiti strah i paniku pred nadolazećim napadačima. Mogle su izravno utjecati na mišljenje i raspoloženje javnosti jer su pristizale mnogo brže od provjerenih vijesti političkih odluka, a stjecajem okolnosti znale su utjecati i na važne odluke prije nego što su njihovi donositelji dobili točne informacije, kao što je to prikazano u ulomcima djela „Opsada Zadra“. Rapski statut bilježi kako su vlasti strahovale od glasina koje dovode do političkih nemira. Pozivao je na brzinu djelovanja u tim situacijama i propisivao kazne onima koji su takve glasine širili, ali i onima koji su na njih reagirali. U statutima se nije prezalo odrediti kazne i onima na najvišim političkim pozicijama za kršenje obveza svoje službe i statuta, a kazne su, osim gubitka službe, bile nepovoljne i po reputaciju takvih službenika.

Iako se u odredbama dalmatinskih statuta ne može pronaći puno podataka o reputaciji trgovaca, u dalmatinskim komunama kao trgovački usmjerenim društvima trgovci koji su bili skloni prevarama ili bili nepouzđani i skloni bankrotu, dospijevali su na loš glas i mogli su biti isključeni iz javnih i privatnih aktivnosti, dok je dobar glas i trgovcima mogao značiti i povoljniji položaj pred sudom. Gradske su vlasti osobito bile osjetljive na glasine o kužnim epidemijama koje su mogle naštetiti trgovini grada. Razlog tomu je što su brodovi na svojim rutama zaobilazili gradove u kojima je bila u jeku epidemija, a luke branile da u njima pristaju brodovi i trgovci koji su dolazili iz mjesta za koje se govorilo da u njima postoje slučajevi zaraze kugom. Dubrovačke vlasti donosile su stroge odredbe koje su inzistirale i na smrtnoj kazni za one koji odaju lažne informacije o kugi u gradu. Trgovački brodovi bili su točka na kojoj su se razmjenjivale razne legende, priče, iskustva i glasine, pri čemu su nastajale i brojne neutemeljene glasine, a do srednjovjekovnih autora dolazio je i zao glas o napadima gusara. S obzirom na to da su poneke takve priče zapisali kroničari i putopisci, a da ih

uglavnom nisu preispitali, može se zaključiti da im srednjovekovno društvo nije odveć kritički pristupalo.

9. Sažetak

U hrvatskoj historiografiji srednjeg vijeka glasine i govor teme su koje nisu izazivale pozornost istraživača, iako se u svjetskoj historiografiji o njima već mnogo pisalo. U 14., 15. i 16. st. procvat pismenosti u dalmatinskim gradovima stvorio je izvanredne uvjete za današnje proučavanje raznih aspekata urbanog života u njima, iako su ta društva još uvijek bila pretežno društva usmene kulture. Pretraživanje izvora pokazuje da glasine označavaju dva najčešća termina u kojima se očituje raznolikost veza između glasina, reputacije i javnog mnijenja. To su oblici latinskih termina *rumores* i *fama*, gdje se *rumores* odnose isključivo na ono što se govori, dok je *fama* u prvom redu označavala društveni ugled pojedinca. Kako bi se dobila potpunija slika uloge glasina u svakodnevici dalmatinskih komuna navedenog razdoblja, one se proučavaju s tri aspekta: društvenog, političkog i ekonomskog.

Ključne riječi: Dalmacija, srednji vijek, javnost, glasine, *fama*

10. Summary

In the Croatian historiography of the Middle Ages, rumors and speech are topics that have not attracted the attention of researchers so far, although much has already been written about them in world historiography. In the 14th, 15th and 16th centuries, the flourishing of literacy in Dalmatian cities created remarkable conditions for today's study of various aspects of urban life, although these societies were still predominantly oral societies. A search of the sources shows that rumor refers to two most common terms, in which the variety of connections between rumours, reputation and public opinion is revealed. These are forms of the Latin terms *rumores* and *fama*, where *rumores* refer exclusively to what is being said, while *fama* primarily meant the social reputation of an individual. In order to get a more complete picture of the role of rumors in everyday life of the Dalmatian communes of the mentioned period, they are studied from three aspects: social, political and economic.

Key words: Dalmatia, Middle Ages, public sphere, rumors, *fama*

11. Bibliografija

Izvori:

- Bartulović, Anita. „Sudski spisi zadarskog bilježnika Petra Perencana (1361. – 1392.) – 1. dio.“ *Vjesnik dalmatinskih arhiva: Izvori i prilozi za povijest Dalmacije* 2/1 (2021): 270-300.
- Berket, Marin, Antun Cvitanić i Vedran Gligo. *Statut grada Trogira*. Split: Književni krug, 1988.
- Birin, Ante. *Statut grada Skradina*. Skradin: Matica hrvatska Skradin, 2002.
- Cvitanić, Ante. *Brački statut: bračko srednjovjekovno pravo*. 2. prošireno, dopunjeno i dotjerano izdanje. Split: Književni krug, 2006.
- _____. *Hvarski statut*. Split: Književni krug, 1991.
- _____. *Statut grada Splita: srednjovjekovno pravo Splita*. Split: Književni krug, 1987.
- Cvitanić, Antun, Zvonimir Šeparović. *Korčulanski statut: statut grada i otoka Korčule iz 1214. godine*. Zagreb: Split: Korčula: Grafički zavod Hrvatske: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti: Pravni fakultet; Pravni fakultet; Skupština općine, 1987.
- De Diversis, Filip. *Opis slavnoga grada Dubrovnika: hrvatski – latinski*. Zagreb: Dom i svijet, 2004.
- Kolanović, Josip i Mate Križman, ur. *Zadarski statut sa svim reformacijama odnosno novim uredbama donesenima do godine 1563*. Zadar: Hrvatski državni arhiv ; Matica hrvatska, 1997.
- Margetić, Lujo, Petar Strčić. *Statut Rapske komune iz 14. stoljeća*. Rab: Rijeka: Grad Rab; Adamić, 2004.
- Odluke dubrovačkih vijeća 1390.-1392*. Pripremili Nella Lonza i Zdravko Šundrica. Zagreb: HAZU; Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2005.
- Obsidio Iadrensis*. Manuscriptum postumum Veljko Gortan. Exaratum digesserunt Branimir Glavičić i Vladimir Vratović. Cooperantibus Damir Karbić, Miroslav Kurelac, Zoran

- Ladić. Prijevodi na engleski Zoran Ladić, Matthew J. Suff, Goran Budeč. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2007.
- Ravančić, Gordan. „Curia maior ciuilium – najstariji sačuvani registar građanskih parnica srednjovjekovnog Zadra (1351. – 1353.).“ *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 43 (2001): 85-160.
- Šoljić Ante, Zdravko Šundrica i Ivo Veselić. *Statut grada Dubrovnika: 1272*. Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku, 2002.
- Toma Arhiđakon. *Historia Salonitana: povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*. Predgovor, latinski tekst, kritički aparat i prijevod na hrvatski jezik Olga Perić. Povijesni komentar Mirjana Matijević Sokol. Studija Toma Arhiđakon i njegovo djelo Radoslav Katičić. Split: Književnik krug Split, 2003.

Literatura:

- Benyovsky, Irena. „Gospodarska topografija Trogira u srednjem vijeku.“ *Historical contributions = Historische Beiträge* vol. 24, br. 28 (2005): 23-44.
- Bracewell, Catherine Wendy. *Senjski uskoci: piratstvo, razbojništvo i sveti rat na Jadranu u šesnaestom stoljeću*. Preveli Nenad Popović i Mario Rossini. Zagreb: Barbat, 1997.
- Budak, Neven. „Javna vlast i javnost u srednjovjekovnim komunama jugoistočne Europe.“ U: *Raukarov zbornik: zbornik u čast Tomislava Raukara*, ur. Neven Budak, 565-586. Zagreb: FF Press, 2005.
- _____. „Obsidio Jadrensis kao povijesno i književno djelo naše predrenesanse.“ *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* vol. 23, br. 10 (1983-1984): 133-138.
- Burke, Peter. „The Annales in Global Context.“ *International Review of Social History* vol. 35, br. 3 (1990): 421-432.
- Collell, Maria-Rosa, Jordi Xifra. „Medieval propaganda, longue durée and New History: Towards a nonlinear approach to the history of public relations.“ *Public Relations Review* vol. 40., br. 4 (studeni 2014): 715-722.
- De Vivo, Filippo. „Walking in Sixteenth-Century Venice: Mobilizing the Early Modern City.“ *I Tatti Studies in the Italian Renaissance* 19/1 (2016): 115-141.

- Fabijanec, Sabine Florence. „Društvena i kulturna uloga zadarskog trgovca u XIV. i XV. stoljeću.“ *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 22 (2004): 55-120.
- Fenster, Thelma, Daniel Lord Smail. *Fama: The Politics of Talk and Reputation in Medieval Europe*. Ithaca NY: Cornell University Press, 2003.
- Flannery, Mary C. „Brunhilde on Trial: "Fama" and Lydgatean Poetics.“ *The Chaucer Review* 42/2 (2007): 139-160.
- Ghosh, Anjan. „The Role of Rumour in History Writing.“ *History Compass* 6/5 (2008): 1235-1243.
- Gross, Mirjana. *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, traganja*. 2. nepromijenjeno izdanje. Zagreb: Novi liber; Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2001.
- Guenée, Bernard. *L'Opinion publique à la fin du Moyen Âge d'après la «Chronique de Charles VI» du Religieux de Saint-Denis*. Paris: Perrin, 2002.
- Gustella, Gianni. *Word of Mouth: Fama and Its Personifications in Art and Literature from Ancient Rome to the Middle Ages*. New York: Oxford University Press, 2017.
- Heebøll-Holm, Thomas K. *Ports, Piracy and Maritime War: Piracy in the English Channel and the Atlantic, c. 1280-c. 1330*. Leiden: Brill, 2013.
- Hsy, Jonathan. *Trading Tongues: Merchants, Multilingualism, and Medieval Literature (Interventions: New Studies Medieval Cult)*. Columbus: The Ohio State University Press, 2013.
- Hrvatska enciklopedija, s. v. „Le Goff, Jacques.“ (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=35875>. Citirano 16. 10. 2021.)
- Hrvatska enciklopedija, s. v. „Kotruljević, Benedikt.“ (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=33482>. Citirano 6. 6. 2022.)
- Istarska enciklopedija, s. v. „Gastald ili kaštald.“ (<https://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=947>. Citirano 8. 3. 2022.)
- Janeković Römer, Zdenka. *Maruša ili suđenje ljubavi: bračno – ljubavna priča iz srednjovjekovnog Dubrovnika*. Zagreb: Algoritam, 2007.

_____. „Splitski statut: ogledalo razvoja komune.“ U: *Splitski statut iz 1312. godine: Povijest i pravo. Povodom 700. obljetnice. Zbornik radova sa međunarodnoga znanstvenog skupa održanog od 24. do 25. rujna 2012. godine*, ur. Željko Radić, Marko Trogrlić, Massimo Meccarelli i Ludwig Steindorff, 69-88, 89-90. Split: Književni krug Split; Odsjek za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu; Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu, 2015.

Jeremić, Risto, Jorjo Tadić. *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika II*. Beograd: Centralni higijenski zavod, 1939.

Jones, Kelly V. „Fama: The Politics of Talk and Reputation in Medieval Europe by Thelma Fenster and Daniel Lord Smail.“ *Folklore* 117/2 (2006): 221-222.

Klaniczay, Gábor, Alan Campbell. „Efforts at the Canonization of Margaret of Hungary in the Angevin Period.“ *The Hungarian Historical Review* 2/2 (2013): 313-340.

Kužić, Krešimir. „Njemački hodočasnici 15. i 16. stoljeća o Zadru.“ *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 50 (2008): 63-104.

Ladić, Zoran. „Komune i stanovnici Istre i Dalmacije u očima stranih hodočasnika u kasnom srednjem vijeku s posebnim obzirom na moguće predrasude i nesporazume.“ U: *Prilozi iz hrvatske historiografije. Zbornik radova sa znanstvenih kolokvija 2009.-2011.*, ur. Zrinko Novosel, 45-69. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2012.

_____. „O nekim oblicima brige za siromašne i marginalne pojedince i grupe u dalmatinskim komunama u kasnom srednjem vijeku.“ *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 20 (2002): 1-27.

Leksikon Marina Držića, s. v. „Obitelj“. <https://leksikon.muzej-marindrzcic.eu/obitelj/> (pristup 16. 6. 2022.)

Leksikon Marina Držića, s. v. „Žena“. <https://leksikon.muzej-marindrzcic.eu/zena/> (pristup 16. 6. 2022.)

Majnarić, Ivan. *Plemstvo zadrarskog zaleđa u XIV. i XV. stoljeću*. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2018.

- Margetić, Lujo, Petar Strčić. *Statut rapske komune iz 14. stoljeća*. Rab: Rijeka: Grad Rab; Adamić, 2004.
- Matijević Sokol, Mirjana. „Toma Arhiđakon Splitsanin (1200. - 1268.) - nacrt za jedan portret.“ *Povijesni prilozi* 14 (1995): 117-135.
- Meier, Dirk. *Seafarers, Merchants and Pirates in the Middle Ages*. N. Y.: Boydell Press, 2006.
- Meloni, Maria Giuseppina. „On the merchant routes. The diffusion of the cult of the Madonna of Bonaria in the Mediterranean (15th - 16th Centuries).“ *RiMe. Rivista dell'Istituto di Storia dell'Europa Mediterranea* 1/2 (2017): 111-126.
- Miović, Vesna. „Filip de Diversis: Opis slavnoga grada Dubrovnika. Predgovor, transkripcija i prijevod s latinskoga: Zdenka Janeković-Römer. Zagreb: Dom i svijet, 2004.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 43 (2005): 265-266.
- Mucciarelli, Roberta. „Neighborhood, Rumors, and fama: A Piece of Judiciary History from Thirteenth-Century Prato.” U: *Renaissance Studies in Honor of Joseph Connors - Volume II: History, Literature, and Music*. Uredili Machtelt Israëls, Louis A. Waldman, 199-207. Cambridge: Harvard University Press, 2013.
- Nikolić Jakus, Zrinka. „Između vremenitih i vječnih dobara: žene u dalmatinskim gradovima u ranom srednjem vijeku.“ U: *Žene u Hrvatskoj: ženska i kulturna povijest*, prir. Andrea Feldman, 33-56. Zagreb: Ženska infoteka [etc.], 2004.
- _____. „Rejection of marriage in medieval Dubrovnik.“ *Otium: časopis za povijest svakodnevice* 7-8 (1999-2000): 87-93.
- Pešorda Vardić, Zrinka. „‘Pučka vlastela’: Društvena struktura dubrovačke bratovštine Sv. Antuna u kasnom srednjem vijeku.“ *Historical contributions = Historische Beiträge* 26/33 (2007): 215-237.
- Piergiovanni, Vito. *Norme Scienza E Pratica Giuridica Tra Genova E L'Occidente- Vito Piergiovanni N Copertina flessibile – 1 gennaio 1900*. Genova: Atti Della Società Ligure Di Storia Patria, 2012.

- Ponzo, Jenny. „The Case of the “Offering of Life” in the Causes for Canonization of Catholic Saints: The Threshold of Self-Sacrifice.“ *International Journal for the Semiotics of Law - Revue internationale de Sémiotique juridique* 33 (2020): 983–1003.
- Popić, Tomislav. „Zadarske mirazne parnice iz druge polovice 14. stoljeća.“ *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (1330-7134)* 30 (2012): 57-85.
- Rapanić, Željko. „Donare et dicare (O darivanju i zavjetovanju u ranom srednjem vijeku).“ *Starohrvatska prosvjeta* III/14 (1984): 159-181.
- Raukar, Tomislav. „Hrvatska na razmeđu XV. i XVI. stoljeća.“ *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu* 17/1 (1990): 5-14.
- _____. „Komunalna društva u Dalmaciji u IV stoljeću.“ *Historijski zbornik XXXIII-XXXIV* (1980-1981): 139-209.
- _____. *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku: odabrane studije*. Split: Književni krug, 2007.
- Ravančić, Gordan. „Prilog poznavanju prostitucije u Dubrovniku u kasnom srednjem vijeku.“ *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 31/1 (1998): 123-130.
- Revel, Jacques. „Veliki strah.“ *Naše teme* 34/1-2 (1990): 195-200.
- Telechea, Jesus Angel Solorzano. „Fama publica, infamy and defamation: judicial violence and social control of crimes against sexual morals in medieval Castile.“ *Journal of Medieval History* 33 (2007): 398-413.
- Vručina, Petra. „Uvreda i fama publica u kasnosrednjovjekovnim istočnojadranskim komunama.“ *Povijesni prilozi* 54 (2018): 39-64.